

PRIVREDNE VEZE IZMEĐU AUSTRIJE I SJEVERNE HRVATSKE OD 1918. DO 1925.

Mira Kolar-Dimitrijević

1.

Sjeverna Hrvatska – razumijevajući pod tim prostorom područje Kraljevine Hrvatske i Slavonije kakva je bila za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije – i Austrija, stjecajem okolnosti, ali i oživljavanjem tradicionalnih veza, bile su poslije prvog svjetskog rata na privrednom planu upućene jedna na drugu. Posljedica toga je izvanredno živo kolanje roba, kapitala i ljudi.

Beogradska vlada željela je provesti centralizam i uništiti svaku privrednu autonomiju Hrvatske. Zbog posebnih okolnosti ovaj je proces gašenja gospodarske samostalnosti Hrvatske trajao pet godina i tijekom tih godina privrednici u Hrvatskoj uspijevali su se prilagoditi većini promjena te su uz pomoć austrijskih privrednih krugova povlačili poteze koji su Hrvatskoj pribavili položaj najjače industrijske pokrajine u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, a Zagrebu ulogu najvećeg i najjačeg financijskog središta zemlje.

Iako se zapravo od 1918. hrvatski privrednici nalaze u obrambenom položaju, u 1923, zbog deflacijske politike ministra financija Milana Stojadinovića, oni postaju sve više gubitnici. Zamorena jalovom borbom na polju izvoza i uvoza, slobodnog kretanja radne snage i kapitala i Austrija je potražila druge partnere i reorganizirala svoju privredu u skladu sa svojim novim položajem nakon prvog svjetskog rata. Veze se nastavljaju samo protokom kapitala, dok se drugi oblici sve više smanjuju. Politika beogradske vlade s tendencijom presijecanja hrvatsko-austrijskih veza na privrednom planu bila je dakle uspješna.

Ovaj rad ne znači potpunu iscrpljenost ove bogate teme. On samo pokazuje da se zbog Austrije vodio pravi privredni rat između Hrvatske i Srbije, odnosno njihovih privrednika i političara. Iako je taj rat bio rasparceliran u mnoštvo sitnih i za prosječnog građanina nevidljivih sukoba, on je imao velikih posljedica koje su se osjećale dugo godina.

2.

1918. godina. Kada je 6. listopada 1918. konstituirana Država Slovenaca, Hrvata i Srba, rat još nije bio završen i Austro-Ugarska Monarhija je još nominalno bila država, iako država u raspadu. Ona je to zapravo bila već od zime 1917/18. kada su

učestale demonstracije gladnih, štrajkovi radnika, pobuna mornara na ratnim brodovima u Boki kotorskoj u veljači 1918, djelovanje zelenog kadra (bjegunaca iz vojnih jedinica) te kada je povratak 670.000 vojnika iz ruskog zarobljeništva nakon Brestlitovskog mira 1917. upozorio na veliku nesigurnost življenja i na opasnost od revolucije, koja je mogla buknući svaki trenutak. Budući da su sve prometnice bile u funkciji rata, a otpor rekvizicijama izražen sakrivanjem hrane, to je već polovinom lipnja 1918. kvota brašna u Beču i Grazu smanjena na svega 82,5 grama po stanovniku na dan, a meso na 23 grama. Hrvatski je sabor zajedno sa zagrebačkim generalatom odbacio manifest cara Karla Habsburškog od 16. listopada 1918. o preuređenju Monarhije i 29. listopada 1918. detronizirao Habsburge.¹

Novoformirana država SHS, odijelivši se od ostalih dijelova Austro-Ugarske Monarhije imala je u svom kratkotrajnom životu velikih problema u pokušajima da normalizira život u zemlji kojoj je prijetila revolucija, pa i nije imala mnogo vremena da se bavi vanjskom politikom. Njezino vodstvo nije težilo za revolucionarnim promjenama, već za uređenjem države na društvenom modelu zapada i primjenom 14 Wilsonovih točaka, pa su građanski političari, udruženi sa socijaldemokratima, vodili Narodno vijeće kako su najbolje znali.

U tom vijeću povjerenikom za trgovinu, obrt i industriju imenovan je 31. listopada 1918. dr. Gjurio Šurmin, filolog i književni kritičar.² On je već za vrijeme prvog svjetskog rata radio u gospodarskom odjelu Zemaljske vlade u Zagrebu, a kao pristaša Hrvatske zajednice postao je 1920. ministar socijalne politike i 1924. ministar trgovine i industrije. Iako je Šurmin bio gimnazijski profesor, pa njegovo poznavanje privrednih zakona i nije bilo veliko, bio je za liberalizam u privredi te je formiranje samostalnog i od Ugarske gotovo nezavisnoga gospodarskog odjela u zemaljskoj vladi smatrao ostvarenjem gospodarske samostalnosti, tražeći od "vlade samo to da ne smeta radnje", jer se ionako nije moglo računati na neke subvencije od ugarske vlade.³ Dakako da ga je razdruživanje od Ugarske, koja je na temelju Nagodbe pola stoljeća financijski eksploatirala Hrvatsku, sprečavajući i njezin industrijski razvoj, opet približilo Austriji, utoliko više što je većina privrednih stručnjaka u Hrvatskoj školovana na sveučilištima u Beču, Grazu i Linzu, pa je prirodno i tijekom obavljanja prakse gravitirala austrijskom kulturnom krugu.

Iako još Austrija nije imala ni ime (zvali su je Njemačkom Austrijom) ni granice, postojali su zajednički austro-slovensko-hrvatski interesi na privrednom planu. Čim je Narodno vijeće obavijestilo austrijsku vladu 5. studenog 1918. da je osnovana samostalna Država SHS, telefonski je već tri dana kasnije pokušana uspostava kontakata na gospodarskom planu. Dr. Vutej iz Gospodarskog komiteta iz Graza telefon-

¹ Arnold Suppan, Der Zusammenbruch der Donaumonarchie 1918. Das Ende des mitteleuropäischen Grossstaates. – Als Mitteleuropa zerbrach. Zu den Folgen des Umbruchs in Oesterreich und Jugoslawien nach dem Ersten Weltkriege. Unserer Zeit Geschichte, Bd. 1, Graz-Wien 1990, 18 i 23.

² Šurmin je početkom 1918. pokrenuo zagrebački list Glas Slovenaca, Hrvata i Srba kao koalicionaš. Kasnije piše u Malim novinama i u glasilu Hrvatske zajednice Hrvatu. Bio je prijatelj Ede Markovića, koji je za vrijeme rata vodio Zemaljsku opskrbu (Iirvoje Matković, Hrvatska zajednica. – Istorija XX veka, 5, Beograd 1963, 27 – 8; Hrvatski Lloyd, 45 od 2. XI. 1918. – Naš prvi ministar za trgovinu, obrt i industriju).

³ Vjesnik Zagrebačkog zbora, 3 od 15. II. 1924. – G. Šurmin, Naša privreda i državne vlasti.

ski je upitao "... da li bi naša vlada bila spremna pregovarati sa tim komitetom u svrhu, da se Štajerskoj šalje živežnih namirnica a oni će dati u zamjenu željezo, cipele, sukno, papir i šibice".⁴ Istog je dana iz Ratnog ministarstva u Beču upućen i telefonski poziv ovakva sadržaja: "Narodne vlade pozivaju se najuljudnije, u koliko to još do sada nije uslijedilo, da izvole otposlati zastupnike ratnom ministarstvu kao demobilizacionom i likvidacionom mjestu, koji bi bili pozvani, ne samo vojničke, nego pogotovo također sa likvidiranjem spojenc velike gospodarske interese dotičnih narodnih vlada štititi."⁵ I Jugoslavenski odbor u Beču uputio je 31. listopada 1918. predsjedništvu Narodnog vijeća molbu da se imenuje predstavnik Države SHS u Beču te je imenovan dr. Petar Defranceschi iz "Dalmatinskog kluba" (Beč I, Dorotheegasse 7/III) za izvršioca konzularnih poslova.⁶ Preko njega je austrijski ministar vanjskih poslova dr. Heinrich Wildner, koji je bio austro-ugarski konzul u Beogradu u doba aneksije Bosne i Hercegovine, upitao "neslužbeno" 30. XI. 1918. Narodno vijeće u Zagrebu bi li primilo jednog austrijskog opunomoćenika. Čini se da je "privatno" dan pozitivan odgovor, jer se u Zagrebu uskoro našao neki Gjuro Atanacković, iako je službeno odgovoreno Defranceschiju "Frage der Vetreitung im Zagreb nicht actuel" budući da se već pripremao odlazak delegacije u Beograd, koja je imala združiti Državu Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom.⁷ Preko Defranceschia došla je i nota državnog sekretara za vanjske poslove dr. Otta Bauera, poznatog socijaldemokratskog teoretičara i pisca. On je naveo da je njemačko-austrijska republika prožeta najboljom voljom da u miru i prijateljstvu živi sa susjedima i da rješavanje svih spornih pitanja prepusti mirovnoj konferenciji te predlaže da se zaključi privremeni ugovor koji bi osigurao nesmetan život narodâ jednog pokraj drugog. U spomenutoj noti dan je i prijedlog da se već 9. prosinca započne s pregovorima, a priložen je i nacrt ugovora o arbitraži, koji dokument je bio izvanredno važan radi rješavanja spornih slučajeva između dvije države. Predsjedništvo Narodnog vijeća odgovorilo je brzojavom da sada – nakon Ujedinjenja – pitanje vanjske politike pripada Ministarstvu vanjskih poslova koje se sada formira u Beogradu te da to više ne pripada nadležnosti Narodnog vijeća.⁸

Poslovi konzularnog predstavništva Narodnog vijeća bili su likvidirani tijekom siječnja 1919. pa je tada sve poslove preuzeo predstavnik Beograda.⁹ Međutim, od

⁴ Arhiv Hrvatske u Zagrebu (dalje: AH), Narodno vijeće (dalje: NV) kut. 7, tel. vijest 8. XI. 1918.

⁵ AH, NV, kut. 7 – Pred. 4. 40758.

⁶ Ovu molbu je donio Emil Stefanović, koji je kasnije napisao knjigu "Moji zapiski z Dunaja". Iako je Defranceschi odbio funkciju, ipak je de facto obavljao poslove. Budući da su Slovenci imenovali za obavljanje svojih poslova dr. Schvegela, bivšeg austrijskoga generalnog konzula, Narodno vijeće Države SHS imalo je čak dva svoja izvršioca u Beču. (A. Suppan, Zur Aussenpolitik des SHS-Staates. Jugoslawisch-österreichische Beziehungen im November 1918. – Österreichische Osthefte, XVII/1975, sv. 3, 271).

⁷ Bogdan Krizman. Predstavnici Predsjedništva "Narodnog vijeća SHS" u Budimpešti, Beču i Pragu 1918. – Historijski zbornik, X/1957, 1 – 4, 33 – 4. – AH, NV, kut. 2, ser. III-a, Prs 528.

⁸ Isto, 35. – AH, NV, kut. 2, ser. III-a, Prs 727. Čini se da je molbi bilo više, jer je bjelovarski list Nezavisnost objavio 23. prosinca informaciju da su se bečki predstavnici obratili Narodnom vijeću u Zagrebu s molbom da ono izbavi bečko stanovništvo od gladi i da je vijeće odgovorilo da zasada ne mogu udovoljiti molbi, jer moraju dati hranu za opustošene krajeve.

⁹ Defranceschi je brzojavom 3. I. 1919. obavijestio i Zagreb i Beograd da on prestaje biti konzularni agent u Beču i predložio je za likvidatora poslova dr. Božidara Cerovića (Krizman, n. dj., 38).

1917. nalazio se u Beču kod dvojnog Ministarstva financija kao predstavnik za Bosnu i Hercegovinu dr. Oto pl. Frangeš i njegove intervencije osjećaju se u mnogim poslovima austrijskog ministarstva prije nego što se vratio u Zagreb gdje se odmah uključio u rad Hrv.-Slav. gospodarskog društva, a nešto kasnije preuzeo je i katedru na Šumarskoj akademiji u Zagrebu.¹⁰

Iako su službeni putovi bili zatvoreni, ipak je kroz neuređeno granično područje prošlo nešto robe iz Hrvatske prema Austriji.¹¹ Ban Antun pl. Mihalović, Gjuro Surmin i Edo Marković nisu potpuno zaustavili tokove pošiljaka i robe između Hrvatske i Austrije. A kretali su se i ljudi. To potvrđuje Surminova dalekovidna odredba od 2. studenog 1918. da hrvatske tvornice i poduzeća prenesu u roku svoja sjedišta iz Beča i Budimpešte u Zagreb, odnosno Hrvatsku, gdje posluju. Čini se da je većina poslušala ovu odredbu, pa je vrlo malen broj tvrtki u Hrvatskoj potpao pod sekvestraciju 1919. godine.¹²

3.

1919. godina. Srbija je Njemačku Austriju, kako se Austrija naziva 1919, zajedno s Wilhelmovom Njemačkom smatrala isključivim krivcima prvog svjetskog rata, koji je odnio 5,152.115 života na strani antantinih snaga i 8,538.315 života na strani centralnih sila, ne računajući civilno stanovništvo koje je stradalo od raznih bolesti i gladi. Dakako, problem nije tako jednostavan i uzroci rata bili su znatno kompleksniji i rezultat su poremećaja rasta stanovništva, industrije, agrara i kretanja cijena u Europi.¹³ Iako su predstavnici Hrvatske sami došli u Beograd i preplašeni jačanjem revolucionarnosti u Hrvatskoj ponudili udruživanje i pomogli zauzimanje svih ključnih unizmirenih područja od jedinica srpske vojske gdje ih je građanstvo dobrohotno prihvaćalo, beogradska je vlada Hrvatsku i Slavoniju smatrala i pokorenim područjem, koje joj mora pomoći da što prije obnovi svoju privredu i financije, rezerviravši gotovo sva važnija mjesta i položaje za svoje ljude. Tako je stara državna administracija produžila rad, što je po Rudolfu Bićaniću značilo i nastavak politike

¹⁰ Frangeš je rođen u Srijemskoj Mitrovici 5. IV. 1870. Gimnaziju je završio u Zagrebu, a Akademiju za poljodjelstvo u Beču, da bi poslije toga studirao filozofiju u Leipzigu gdje je i doktorirao. Frangeš je radio jedno vrijeme u Gospodarskom učilištu u Križevcima kao asistent, a tada niz godina kao referent za gospodarstvo u zemaljskoj vladi u Zagrebu. U 1911. preuzima privredni odjel zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu. Poslije prvog svjetskog rata vrlo je aktivan na organiziranju otpreme stoke u Austriju, pa je jedan od osnivača zaprešićke industrije mesa. Bio je prvi potpredsjednik Zagrebačkog zbora, a u prvoj Živkovićevoj vladi 1929. je ministar poljoprivrede. Frangeš je bio poliglot, a napisao je mnogo radova usmjeravajući izvoznu politiku Jugoslavije prema njemačkom području /V. godina Zagrebačkog zbora (Zagreb 1926), 17/.

¹¹ Neki veleposjednici su bili u tome osobito aktivni budući da je najava, a i nasižno provođenje agrarne reforme, upućivalo na raspad veleposjeda čiji su vlasnici bili većinom stranci. Tako su npr. grofovi Jankovići već krajem listopada 1918. otpremili preko Barča i Osijeka nešto stoke i žita u Mađarsku (Josip Vidmar, Prilozi gradi za povijest 1917 - 1918. s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas. - Arhivski vjesnik, I, 1958, 101).

¹² Narodne novine od 2. XI. 1918; Hrv. Lloyd, 45 od 2. XI. i 46 od 9. XI. 1918.

¹³ J. Maynard Keynes, The Economic Consequences of the Peace, London 1919; Hans Adolf Jacobsen, Der Erste Weltkrieg in Bildern und Dokumenten, München 1984, tablica na kraju knjige.

koja se u zemaljskoj vladi Hrvatske i Slavonije dotada vodila, ali je za bana postavljen vukovarski advokat dr. Ivan Paleček već nekoliko dana nakon ujedinjenja.¹⁴

U Austriji, i osobito u Beču, prilike su bile više nego strašne. Pored demobiliziranih vojnika u Austriju pritječu i tisuće i tisuće činovnika austrijske nacionalnosti iz krajeva koji su sada postali samostalne države ili dijelovi drugih država. Budući da je talijanska okupacija Trsta i Rijeke presjekla sve normalne putove uvoza, a zakočen je i dunavski put, nestašica hrane u austrijskim gradovima postaje sve izraženija, osobito kada su krajem siječnja 1919. potrošene sve zalihe hrane.¹⁵ Za cijenu hrane se ne pita, pa je Austro-ugarska banka počela štampati velike količine krunskih novčanica za koje se počela kupovati hrana u graničnim područjima putem šverca i krijumčarenja. Stoga je samo pet dana nakon formiranja vlade za cijelu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca ministar financija Momčilo A. Ninčić izdao odluku da se od 10. do 20. siječnja 1919. moraju prežigosati novčanice izdane od Austro-ugarske banke. Istom odlukom bilo je zabranjeno unošenje kruna na područje Srbije i Crne Gore, pa je zapravo postojao dvostruki monetarni sistem. Do kraja siječnja prežigosano je na području Hrvatske i Slavonije te Međimurja 1.337.666.858 kruna, i to je bila svota s kojom je Hrvatska ušla u novu državu.¹⁶ Žigosanje su mogle obavljati županijske oblasti, financijska ravnateljstva, državna i zemaljska blagajna, carinski uredi te gradska poglavarstva u Zagrebu, Osijeku, Varaždinu, Zemunu i Karlovcu, pa je ovaj način obilježavanja važeće krune pogodio ubacivanju novoštampanih kruna od raznih faktora, često i državnih činovnika te je to djelovalo na naglo slabljenje krune u Hrvatskoj, koja je prvi dan nove države imala istu – ako ne i veću – vrijednost nego dinar. Usprkos zabrani izvoza živih namirnica i njihovu usmjeravanju prema Srbiji, izvoz prema Austriji je u takvim uvjetima našao puta i načina za provedbu, predstavljajući izvor velike akumulacije kapitala. Budući da je u ove poslove bilo upleteno i Povjereništvo za obrt, trgovinu i industriju zemaljske vlade u Zagrebu, ministar trgovine i industrije Stjepan D. Ribarac ga u veljači 1919. ukida, a objavljena je i banova zabrana svakog izvoza iz Hrvatske preko Drave uz prijetnju kazne od 6000 kruna i šest mjeseci zatvora.¹⁷

Ukidanje Povjereništva izazvalo je silnu buru. Žalile su se ne samo zagrebačka i osječka Trgovačka i obrtnička komora već i senjska te se tražilo da se po uzoru na druga ministarstva i kod Ministarstva trgovine i industrije u centrima pojedinih

¹⁴ Paleček je rođen u Vukovaru 12. III. 1868. Školovao se u Beču, pa je bio vrlo povoljna ličnost za bana u ovom prvom nemirnom vremenu, budući da je sve do 19. svibnja 1919. čitava sjeverna Hrvatska imala status ratnog područja. Rudolf Bičanić, *Ekonomске promjene u Hrvatskoj izazvane stvaranjem Jugoslavije 1918.* – Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske, Zagreb 1967, 100.

¹⁵ Gustav Gratz, Richard Schüller, *Der wirtschaftliche Zusammenbruch Oesterreich-Ungarns*, Wien – New Haven 1930.

¹⁶ J. Vidmar, *Prilozi gradi za historiju radničkog pokreta i KPJ 1919. godine.* – Arhivski vjesnik, II, Zagreb 1959, 2 – Oglas bana Mihalovića.

¹⁷ Jug. Lloyd, 16 od 22. II. 1919; U Beogradu je 18. III. 1919. na posebnoj sjednici Ministarskog savjeta Ribarac izjavio da ne treba da jedna pokrajina bude od druge udaljena pregradama ma kakve vrste u unutrašnjoj trgovini te da je pokrajinski ekonomski separatizam štetan što se pokazalo u Austro-Ugarskoj Monarhiji baš za vrijeme rata /Smiljana Đurović, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije (1918 – 1941)*, Beograd 1986, 19 – 20/.

pokrajina osnuju odjeljci. Takav je odjeljak konačno osnovan i u Zagrebu nakon što je novi ministar trgovine i industrije dr. Vojislav Veljković Uredbom o organizaciji Ministarstva trgovine i industrije čl. 4. predvidio organiziranje odjeljaka do likvidacije pokrajinskih poslova.¹⁸ Odjeljak je proradio u svibnju 1919. na čelu s demokratom Jurjem Demetrovićem, a ukazom od 7. lipnja postavljeno je u odjeljak više "povjerljivih" činovnika.¹⁹

Prekid trgovačkih veza između Hrvatske i Austrije doveo je do zastoja u nekim tvornicama u Hrvatskoj. Savez trgovaca Hrvatske i Slavonije žalio se da tvornice ne mogu raditi bez strojeva i rezervnih dijelova, a osjećala se i nestašica nekih sirovina kojih je ratom neoštećena Austrija imala u obilju. Franjo Braum, kao predstavnik hrvatskih tvornica tanina, žalio se na dopuštenu kvotu izvoza u Austriju od svega 25 vagona, upozoravajući ne samo da će stati austrijske tvornice kože i obuće, koje su upućene na ovaj naš ekstrakt za štavljenje kože, već da će bez posla i zarade ostati i osam tisuća radnika u taninskim tvornicama i šumskim eksploatacijama.²⁰

Ventil jugoslavenskog izvoza prema Austriji otvarao se vrlo polako preko izvoznica koje je davao ministar. Pritom su svi nastojali ostvariti izvanrednu dobit, pa je do travnja 1919. željeznica pet puta povisivala svoje tarife koje su dostigle nezapamćeni nivo, budući da je izvoz preko Maribora – zbog situacije u Mađarskoj – bio jedini mogući izvozni put u Austriju.²¹ Možda bi izvoz agrarnih proizvoda iz Hrvatske bio kočen u još većoj mjeri da se nisu austrijski predstavnici u Mirovnoj konferenciji u Parizu obratili predsjedniku konferencije Georgesu Clemenceauu, moleći ga za intervenciju da se izvozu hrane iz Hrvatske i Vojvodine ne čini teškoća, jer bi zbog gladi moglo doći i u Austriju do revolucije. Oslobođanje izvoza hrane u Austriju uvjetovano je davanjem određenih ustupaka Kraljevini SHS na području reparacija i "... u drugim pitanjima gdje je ona bila zainteresovana", pa je između Deutschösterreichisches Warenverkehrsbüroa, koji surađuje sa Zajednicom za uvoz živežnih namirnica,

¹⁸ Đurović, n. dj., 66 – 7. Odjeljak za Hrvatsku i Slavoniju, te Međimurje osnovan je u svibnju 1919. Uredba je objavljena u Službenim novinama, 41 od 8. V. 1919. Čini se da je čak i Trumbić u Parizu bio informiran o ovom Ribarčevu potezu pa je u ožujku 1919. grupa jugoslavenskih političara i javnih radnika potpisala u Parizu decentralistički program koji predviđa široku autonomiju pokrajina. /Dragoslav Jančević, Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista). I. XII. 1918 – 20. IV. 1919. – Istorija XX veka, I, Beograd 1959, 113/. Protest je krajem siječnja 1919. predala predsjedniku vlade i stranka prava (Matković, n. dj., 19).

¹⁹ To su Mladen Uzorinac, Radovan Zec, dr. Dušan Vukelić, Milan Hlava, Hugo Hofmann i Jovan Maksimović (Sl. novine, 58 od 21. VI. 1919). Juraj Demetrović rođen je u Jaski 11. IX. 1885. Studirao je pravo u Zagrebu i pokrenuo časopis Hrvatsku njivu, koji 1919. prelazi u Jugoslavensku Njivu. Njegova prilagodljivost vlastima bila je izvanredna, pa od povjerenika odjeljka za trgovinu i industriju postaje 1921. pokrajinski namjesnik, a 1929. ministar trgovine i industrije u Živkovićevoj vladi. Strijeljan je 1945. kao suradnik okupatorskog režima.

²⁰ Jug. Lloyd, 24 od 22. III, 35 od 23. IV, 48 od 7. VI. 1919. Zagrebačka Trgovačko-obrtnička komora žalila se Palečeku da je Hrvatska odvajkada bila upućena na uvoz svakojač robe iz Austrije, nu taj je u mjesecu veljači zapeo, "... jer su se u povodu razgrađivanja njene autonomne uprave pobrkale oblasne kompetencije za rješavanje rekompensacijskih poslova", te citira i Deutschösterreichisches Verkehrsbüro iz Beča koji kaže da su uspostavili privredne veze koje su u obostranom interesu, s vladama svih – na području bivše Austro-Ugarske Monarhije nastalih država – osim s Hrvatskom (Izvršitelj o poslovanju Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu za 1919, Zagreb 1919, 18).

²¹ Jug. Lloyd, 36 od 26. IV. 1919.

i Centralne uprave za trgovački promet iz Beograda potpisan 22. ožujka 1919. u Beču prvi kompenzacijski ugovor.²² Međutim ugovor je ratificiran tek 12. svibnja 1919, od ministra trgovine i industrije, a gotovo istodobno stavljena su u Kraljevini SHS pod sekvestar imanja stranih državljana Austrijanaca i Nijemaca protezanjem srpskog Zakona o postupanju s neprijateljskom imovinom iz 1915. na cijelu zemlju.²³

Na trgovinski promet s Austrijom odrazio se i tromjesečni sukob zbog Celovačke kotline, koji je doveo do gotovo potpune obustave svakog izvoza. Iako je Centrala za plaćanje u inozemstvu osnovana Zakonom od 30. III. 1919, ona je počela djelovati tek početkom srpnja i delegat Hrvatske u Centrali bio je referent Podunavskog trgovačkog društva Stevo Karamat. Njegov utjecaj na rad Centrale, koja je odobravala izvoznice po kompenzacijskom ugovoru, bio je očito malen, pa se zagrebačka Trgovačka i obrtnička komora žali da se molbe iz Hrvatske rijetko pozitivno rješavaju.²⁴ Naime, izvoz žitarica bio je u to vrijeme za Hrvatsku od izuzetnog značenja, jer se ona u novoj državi našla u povoljnijem industrijskom, ali ne i u povoljnijem agrotehničkom položaju. Od poljoprivrede je živjelo 80 % stanovništva Hrvatske, ali su se poljoprivredni proizvodi do 1918. plasirali na velikom prostoru Austro-Ugarske Monarhije koja je imala površinu od 677.000 kvadratnih kilometara. Jugoslavensko tržište imalo je svega 248.000 kilometara, od čega je veći dio imao također naglašene agrarne karakteristike, pa je bio prije konkurent nego kupac poljoprivrednim i stočnim proizvodima iz Hrvatske.²⁵

Velikih je problema bilo i s carinama. Proširenje srpske carinske tarife iz 1910. na cijelu zemlju bilo je ne samo jedan od uzroka sve veće inflacije, već je primjena maksimalnih stavaka iz te tarife na robu iz Hrvatske izazvala i veliko nezadovoljstvo hrvatskih privrednika. U studenome su uvedene i izvozne, dosta visoke, carine. Carinu su obavljali u pravilu srpski carinici, a budući da je osoblja bilo premalo i da su carinici – ne vjerujući deklaracijama robe – detaljno pregledavali svaki vagon, na

²² Đorđe Knežević, Kraljevina SHS i ublažavanje prehrambene krize u Austriji u toku 1919. godine – Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu 1968, X-1, 560. Ugovor je objavljen u Službenim novinama Kr. SHS, 51 od 3. VI. 1919, 3. Potpisnici su bili inspektor Ministarstva trgovine i industrije dr. Ivan Slokar, Arsenije Ilić i dr. Jovan Brabec s jugoslavenske strane, tj. iz Beograda, od ureda za promet robom Ernst Prinzhorn i Eugen Koppstein, oba iz Beča, te od Zajednice Aleksander Hornacsek, direktor.

²³ U Hrvatskoj i Slavoniji već je temeljem Šurminove uredbe većina dioničkih poduzeća nacionalizirana prijenosom sjedišta iz Beča i Pešte na područje Hrvatske. Sekvestar je pogodio one koji nisu regulirali svoje državljanstvo, odnosno one koji nisu dionice prenijeli na domaće ljude: Hrvate ili Srbe, kao na osobe povjerenja. Zagrebačka Trgovačko-obrtnička komora je na anketi 4. lipnja 1919, pod predsjedanjem Vjekoslava Heinzel, tražila od ministra da se nacionalizacija obavi postepeno i bez prisilnih mjera, da se "izbjegne trzavicama koje mogu izazvati sudbonosne posljedice", s upozorenjem da je čitava naša domaća industrija, novčarstvo i osiguranje upućeno na austrijski i mađarski kapital, budući da je domaći kapital preslab te postoji velika isprepletenost kapitala, pa ako bi se izvršio zahvat sekvestracije, onda bi bila pogođena i domaća privreda. Heinzel je zatražio da se u "zdrava" poduzeća ne dira, ali odgovor Ministarstva nije nikad stigao. Srećom za hrvatska dionička poduzeća oštiri zahvat su spriječile odredbe senžermenskog ugovora, ali je sekvestracija ipak zahvatila 180 njemačkih poduzeća i imanja, 800 austrijskih i 400 mađarskih (Jug. Lloyd, 64 od 16. III. 1924. – Imanja stranih podanika kod nas; Izvještaj Trgovačko-obrtničke komore za 1919, 39).

²⁴ Izvještaj TOK-a za 1919, 49. Promet poštanskih doznačnica i novčanih listova – prekinut u siječnju 1919. ponovno je uspostavljen tek nakon markiranja novčanica.

²⁵ Bičanić, n. dj., 83.

potezu od Zagreba do Maribora čekalo je na carinjenje i po 300 vagona robe. Zagrebačka Trgovačka i obrtnička komora tražila je da se postave vještiji carinici "kako bi se izbjegle velike štete koje trpi narodno gospodarstvo", jer je nemoguće da se prihvati tendencija da se "moderni odnošaji trgovačkog prometa velikog stila" prilagode "orijentalnom sistemu".²⁶ Ustvari izvozne carine omogućile su državi participiranje u dobitku izvoznika bez ikakvih ulaganja. Drugi izvor izvanredne zarade za državne činovnike bile su izvoznice. U Centralnoj upravi za trgovački promet s inozemstvom otkrivena je u proljeće grupa visokih činovnika koji su se bavili trgovinom izvoznica, pa je o ovome raspravljalo i privremeno narodno predstavništvo 1. travnja i 25. svibnja 1919, a Ribarac je u travnju suspendirao sve ranije izvozne dozvole. Pri izdavanju izvoznica sudjelovala je i zagrebačka Trgovačka i obrtnička komora, jer je morala izdavati svjedodžbe domaćim državljanima da se mogu baviti trgovačkim prometom s inozemstvom. Komora je samo od polovine do kraja svibnja 1919. izdala 1563 ovakve svjedodžbe pa pada u oči vrlo velik broj njemačkih i židovskih prezimena.²⁷ Izvoz i uvoz po kompenzacijskom ugovoru izazivali su česte sukobe između Zagreba i Beograda. Tako je Centralna uprava za promet robe s inozemstvom od 200 vagona jaja kontingentirala polovinom svibnja 1919. Hrvatskoj svega osam vagona, pa su se privrednici Međimurja i Podravine žalili, jer su oni prije rata otpremali u Austriju i po 12,000.000 jaja godišnje.²⁸

Ipak, i uz ovakve poteškoće, do jeseni 1919. bio je ostvaren čitav kompenzacijski ugovor u iznosu od 150,000.000 kruna. Uvezeno je 400 vagona soli, a strojevi i papir činili su 40 % vrijednosti uvoza. Uvozile su se i poljoprivredne alatke. U izvozu su bili zastupani gotovo svi poljoprivredni proizvodi osim pšenice za koju je postojala zabrana izvoza, jer je nije bilo ni u zemlji.²⁹

Kako se realizacija prvog ugovora bližila kraju pritisak privrednika na vladine organe da se sklopi novi ugovor bio je sve veći. Tako se već na prvoj ljetnoj anketi u Beogradu u srpnju 1919. o organiziranju trgovačkog prometa s Austrijom i Njemačkom tajnik zagrebačke Trgovačke i obrtničke komore Peroslav Paskijević zalagao za slobodan promet s Austrijom "uz dužne obzire spram valute, domaće prehrane i potrebe domaćeg obrta i industrije na sirovinama". Na drugoj anketi u kolovozu Paskijević traži da se utanačeni izvozni kontingenti pravilno rasporede među sve pokrajine te da se to javno oglasi. On predlaže i što hitnije uređenje izravnih trgovačkih veza s Njemačkom, jer izvozom preko Austrije najviše gubi Kraljevina SHS u cijeni te da se u Beču uredi poseban trgovački ured, jer kod jugoslavenskog poslanstva, koje ima i trgovačkog zastupnika, vladaju "kaotični odnošaji", pa se njime

²⁶ Austrijanci su predlagali da se cijeli carinski postupak obavlja u Mariboru gdje rade slovenski carinici, ali se s tim nisu složili hrvatski privrednici, već su poduzeli korake da se uredi stanica Južnih željeznica u Zagrebu (danas zapadni kolodvor) i početi razmišljati o izgradnji carinskih skladišta. Na anketi Trgovačko-obrtničke komore 27. VII. 1919. osobito je bio oštar tajnik Komore Peroslav Paskijević (Izveštaj TOK-a za 1919, 41 – 43; Ivo Belin, *Reforma izvoza carina*. – Nova Evropa, 1921, 270).

²⁷ Knežević, Kraljevina, 464; Službene novine, 17 od 19. VI. 1919; Izveštaj TOK-a za 1919, 17. U izvoz su se uključile i vojne osobe, pa je kapital Pere Teslića, kasnije velikog sisačkog industrijalca nastao u ovom vremenu i ovim načinom.

²⁸ Izveštaj TOK-a za 1919, 17.

²⁹ Knežević, Kraljevina, n. dj., 461 – 2.

Hrvatska ne može koristiti. I bečki Savez trgovaca na malo (Detaillisten Verband), koji je brojio 30.000 članova, zatražio je na izmaku ljeta od zagrebačke Komore da poradi na uspostavi starih trgovačkih veza između obiju država, jer su od davnine spojene gospodarskim vezama, koje se trajno ne mogu prekinuti, to više što su obje države ekonomski upućene jedna na drugu.³⁰

Uoči sklapanja drugog ugovora vođene su velike rasprave i o mogućnostima naše poljoprivrede da izveze viškove i o načinu plaćanja, pa su o tome, kako pokazuju ankete, konzultirani i stručnjaci iz Hrvatske. Dr. Frangeš, sada već ravnatelj Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva kao središnje zadruge u Zagrebu, koje se bavilo nakupom žita i stoke nakon što je ukinuta Zemaljska opskrba, izradio je za ministra trgovine i industrije elaborat o količinama izvoza poljoprivrednih proizvoda i stoke iz Hrvatske i Slavonije do rata, pa je upozorio na velike oscilacije po godinama.³¹ Količine koje su Hrvatska, Slavonija i Vojvodina mogle dati u izvoz u jesen 1919. bile su vrlo nesigurne. Veleposjedi su faktički prestali proizvoditi tržne viškove, jer im je gotovo sva zemlja razgrabljena od agrarnih interesenata, a ostali su i bez radne snage i bez potrebnih novčanih sredstava.

Drugi ugovor s Austrijom potpisan je u Beogradu 1. rujna 1919. i već sutradan ratificiran. On je bio različit od prvog, jer se roba obračunavala u novcu, pa su se obje ugovornice obvezale na polaganje određene novčane akontacije. Warenverkehrsbüro morao je odmah uplatiti milijun francuskih franaka, dva milijuna lira i isto toliko njemačkih maraka, a Centralna uprava je preko beogradske filijale Hrvatske zemaljske banke iz Osijeka morala protuvrijednost položiti u jugoslavenskim krunama.³² Ugovoren je izvoz 2800 vagona pšenice, raži i ječma u zrnu, 1300 vagona bijelog i 900 vagona crnog brašna, 4000 vagona kukuruza itd. Za uvoz je traženo 1100 vagona soli, 12400 sanduka šibica, zatim strojevi i alati, sve u svemu 71 vrsta robe. Ugovor su potpisali s jugoslavenske strane dr. Slokar, a od Austrije Eugen Koppstein, Ernatz Steyrer, Karl Bandler i Hugo Kneip. Ugovor se mogao otkazati dva puta mjesečno.³³

³⁰ Izvještaj TOK-a za 1919, 18 – 20.

³¹ U 1914. Austrija je dobila iz Hrvatske 4.640.729 mtc žita u vrijednosti od 97.455.309 kruna, iz Rumunjske 2.863.851 mtc, iz Kanade i SAD-a 478.545 mtc, iz Rusije 452.279 mtc i iz Srbije 13.428 mtc. U 1913. izvezeno je iz Hrvatske u Austriju 108.835 komada goveda i 45.379 komada teladi te 264.362 komada svinja. Zanimljivo je da su Baranja, Bačka i Banat dale 1913. u izvoz svega 327.714 mtc brašna u vrijednosti od 9.688.158 kruna (O. Frangeš, Osnova izvješća Hrv.-slav. gospodarskog društva kao središnje zadruge u Zagrebu Ministarstvu za trgovinu i industriju u Beogradu glede trgovačkih ugovora i carinske tarife, Zagreb 1919, 5, 33, 37, 54). Na Frangešov zahtjev ušla je u senžermenski ugovor klauzula da Austrija treba Kraljevini SHS isporučiti tisuću komada rasne stoke. On je naime proučavao stoku u našim krajevima, osobito bušu, pa je zaključio da treba nastaviti akcije koje je provodila Zemaljska vlada krajem devetnaestog stoljeća. Nažalost, do isporuke ovog kontingenta nije nikada došlo (D. Knežević, Trgovinska razmjena između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Republike Austrije u toku 1920. – Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, 1970, XI-1, 696).

³² Dakako da Austrija nije zadržala ove krune i one su se opet brzo našle na području naše zemlje u nominaciji od tisuću kruna (Jug. Lloyd, 87 od 18. X. 1919). Očito je da se količina kruna u Hrvatskoj povećavala i da su mnoge imale nejasne žigove te da su u malverzaciju s novcem bili umiješani i vladini krugovi i novčani zavodi i Austro-Ugarska banka koja je još uvijek štampala isti novac.

³³ Službene novine, 96 od 5. IX. 1919; Knežević, Kraljevina, n. dj., 465.

Izvršenje ugovora uskoro je počelo zapinjati ne samo zbog nestašice vagona, ugljena i pomanjkanja hrane u pasivnim krajevima naše zemlje već i zbog izvoznih carina. Naime, rješenjem Ministarskog savjeta predmeti za izvoz bili su sortirani u četiri grupe. U prvoj grupi bila je roba koja se mogla izvoziti u neograničenim količinama bez naplate carina. U drugoj grupi našlo se drvo i koža, koji su se mogli izvoziti u neograničenoj količini, ali uz naplatu carine. Treću skupinu je činio kontingentan izvoz s dosta visokim carinama, pa se npr. za pšenicu plaćalo 45 % njezine vrijednosti, kod brašna i kukuruza 40 %, a vrlo visoke carine udarene su na stoku. U četvrtoj skupini bili su predmeti čiji je izvoz zabranjen.³⁴

Pored toga počeo je zapinjati i nakup robe koja je trebala ići u izvoz, jer nije bilo dovoljno kruna, pa su tada ubačene krune štampane u Austriji, što je imalo za posljedicu izvanredno visok rast cijena. U zagrebačkoj podružnici Centralne uprave za trgovački promet s inozemstvom, koju je vodio dr. Valdemar Lunaček, utvrđeno je da Hrvatska može prikupiti tisuću vagona krumpira, ali da Centralna uprava u Beogradu traži 2045 vagona uvjetujući cijenu od 140 kruna po toni.³⁵ Za kupnju ugovorenih količina za izvoz trebalo je zbog rastućih cijena oko dvadeset milijardi kruna koje je trebalo pribaviti budući da se nakup obavljao uglavnom u krajevima gdje je novčana jedinica bila kruna. U Beogradu je osnovano Udruženje izvoznika Kraljevstva SHS, ali su poteškoće oko izvoza i nakupa hrane bile jako velike, praćene negodovanjem naroda što se kraj nestašice hrane u zemlji i španjolske gripe koja hara u iscrpljenom narodu, izvozi u Austriju, pa se izvoz ugovorenih količina ne ostvaruje.³⁶ Negodovalo se i što su ugovorene veće količine žita i žive stoke, kraj velikih mlinova koji nisu imali dovoljno posla, i kraj Gavrilovića, Rabusa i zaprešićke industrije koji bi mogli izvoziti mnogo veće količine masti i mesa nego što je to precizirano ugovorom.³⁷ Austrija očito već tada počinje voditi autarhičnu politiku zatvaranja, limitirana jasno mogućnostima reorganizacije svoje industrije. Hrvatsku sa Slavonijom, Bačkom i Banat preplavili su nakupci, koji su plaćali za poljoprivredne proizvode visoke cijene, jasno u krunama.³⁸

³⁴ Jugoslovenski ekonomista, 89 od 12. XI. 1919. Uvozna carina je također bila visoka. Narodnom glavnih direkcija carina od 23. IX. 1919. plaćala se za 100 kg uvezenog papira 51 kruna. Za onu robu koja je bila oslobođena izvoznih carina trebalo je donijeti potvrdu devizne centrale, a troškovi putovanja do Beograda i gubitak radnih dana bili su veliki. Često je izvozna carina premašivala vrijednost robe, pa se izvoz nije isplatio (Izveštaj TOK-a za prvu polovinu 1920, 23, 25, 26).

³⁵ Isto, 91 od 19. XI. 1919; Izveštaj TOK-a za 1919, 18.

³⁶ Isto, 92 od 22. XI. 1919. Knežević, Kraljevina, n. dj., 459. Beogradska Politika je 9. X. 1919. objavila da su Hrvatska i Slavonija imale prije rata istu produkciju cerealijske kao i Srbija te da se ne može računati na izvoz veći od tri tisuće vagona, a "možda čak i manje" zbog neriješenih vlasničkih odnosa na zemlji zahvaćenoj agrarnom reformom.

³⁷ Ugovoren je izvoz sto vagona živih svinja i samo 45 vagona masti, slanine i sušenog mesa (Izveštaj TOK-a, 1919, 35).

³⁸ Veliki župan Virovitičke županije izvjestio je zemaljsku vladu u Zagrebu da su nakupci u Slavoniji brojni i da plaćaju za kilogram žita pet kruna te da postoji bojazan da će zbog suviše velikog izvoza žita doći do gladi u zemlji (Vidmar, II, n. dj., 209). Roba iz uvoza pristizala je pak vrlo sporo, pa su joj i cijene bile visoke. Tako se za 100 kg soli u listopadu 1919. plaćalo 220 kruna. Sol je pristizala iz Austrije u manjim količinama. Tako je do polovine studenog došlo u Zagreb 280 vagona, a u Beograd 309 (Jug. ekonomista, 94 od 29. XI. i 98 od 13. XII. 1919).

Veliko obezvređivanje krune postalo je svima jasno kada je Min. savjet odredio markiranje krune uz oduzimanje 20 % vrijednosti, i kada je najavljeno da će se kruna zamjenjivati za dinar u omjeru 4: 1. Markiranje je trebalo izvršiti u roku od 14 dana, i ono je započelo 26. studenog 1919, ali je trajalo sve do kraja siječnja 1920. pružajući novčanim zavodima koji su ga obavljali mogućnost malverzacija. Kada je markiranje završeno, objavljeni su rezultati. Na području Hrvatske i Slavonije, bez Međimurja, registrirano je 1,735.244.000 kruna, te je nakon odbitka od 347,248.829 kruna ostalo u prometu 1,388.995.316 kruna, što je bilo 36,44 % svih krunskih novčanica u državi te je na Banat i Baranju otpalo 24 %, Slavoniju 15,56 %, Dalmaciju, koja nije bila pod talijanskom okupacijom i gdje se obavljalo markiranje, 4,23 %, Srbiju i Crnu Goru 6,84 %. Privrednici su ogorčeni ovim prisilnim zajmom od 20 % i paralelnom devalvacijom te traže što hitniju izmjenu kruna u dinare i uspostavu jedinstvene valute.³⁹ Međutim kruna je još dvije godine kotirala kao platežno sredstvo, ali je kontrola nad kretanjem novca uvedena preko Narodne banke u Beogradu koja je početkom 1920. postala državna banka za cijelu zemlju i u čijem upravnom odboru nije bilo ni jednog Hrvata.

U takvim nesređenim i uznemiravajućim vremenima zateže se i s potpisivanjem senžermenskog ugovora, pa su ga jugoslavenski delegati potpisali tek 5. prosinca 1919, a ne 1. rujna, kada su stavili svoj potpis ostali potpisnici. Počinje zapinjati i izvoz, pa je ministar vanjskih poslova dr. Ante Trumbić, nakon intervencije austrijskog predsjednika, socijaldemokrata dr. Karla Rennera u Parizu, pod prijetnjom da izgledniji narod u Austriji može posegnuti za revolucijom, zatražio od jugoslavenskog ministra trgovine Alberta Kramera da pojača izvoz prema Austriji. Kramer je podnio jugoslavenskoj delegaciji u Parizu detaljan izvještaj s iskazom izvezenih količina i uz navod da je sav službeni izvoz usmjeren prema Austrijskoj Republici, te da jedino Austrija ima privilegiran položaj da se koristi i izvozom mimo kontingenta, ali da opskrba pasivnih krajeva zahtijeva u interesu unutarnjeg mira usmjeravanje određenih količina namirnica u ta područja.⁴⁰

4.

1920. godina. Izvoz u Austriju sve se manje isplatio i zbog naglo rastuće inflacije u Austriji, kojoj nije uspio doskočiti ni poznati ekonomski pisac, tada ministar financija, dr. Joseph Schumpeter. Uz velike poteškoće izvoz se odvijao do 28. travnja 1920. kada je otkazan od jugoslavenske strane. Visoka inflacija u zemlji, kada se

³⁹ Izvještaj TOK-a za prvu polovinu 1920, 28 – 29; Jug. Lloyd, 95 od 8. XI, 96 od 11. XI. i 97 od 13. XI. 1919; Narodne novine, 5. XI. 1919. Ukinut je i službeni tečaj austrijske krune prema dinaru, pa se tečaj određivao svakih deset dana, što je onda, jasno, obezvređivalo robu za izvoz koji je dosta dugo trajao zbog carinskih formalnosti i drugih teškoća. Čini mi se da je nekim vlasnicima kruna omogućena brza zamjena kruna u dinare, jer je banka za tu svrhu izdvojila 1,194.542 dinara. Kruna je međutim i dalje bila u prometu, a inflacija je rasla.

⁴⁰ "Ako ne hranimo gladni Beč, tamo će opet doći Habsburzi", pisala je Politika 9. XII. 1919. /Vuk Vinaver, "Austrijsko pitanje" i velika preorijentacija kralja Aleksandra prema Njemačkoj (1927 – 1932). – Istorija XX veka, nova serija, 1985, 1, 8; Knežević, Kraljevina, n. dj., 468 – 9/. I zajam Kraljevini SHS od 50,000.000 dolara bio je vezan uz brzu otpremu potrebnih namirnica Austriji (Politika, 4267 od 18. XII. 1919), pa je radi daljeg prikupljanja žita osnovana i žitna burza (Jug. ekonomista, 97 od 10. XI. 1919).

kilogram crnog kruha plaća 12 kruna dovodi do pobjede komunista u mnogim gradovima i općinama, a i štrajk željezničara u travnju 1920. upozorava na izvanredno visoku socijalnu napetost. Na zboru beogradskih trgovaca 25. ožujka 1920. zatražen je otkaz svih kompenzacijskih ugovora zbog prilika u zemlji, obustavljanje davanja izvoznica, ukidanje ministarstva za prehranu i obnovu zemlje, koncentriranje cijele trgovine stranom valutom kod Narodne banke u Beogradu te da cijelu privrednu politiku, pa i za pokrajine preuzme Privredni savjet pri Ministarstvu trgovine i industrije.⁴¹ Privrednici u Hrvatskoj misle drukčije. Oni traže da se ne eksperimentira s valutnim odnosima i da se uvoz i izvoz oslobodi i liberalizira, jer da se povremenim zabranama uvoza nanosi velika šteta domaćoj industriji, koja ne može nabaviti sirovine potrebne za finalizaciju, pa time dolazi i do rasta nezaposlenosti.⁴² Međutim želje privrednika iz pokrajina se malo uvažavaju, pogotovo onda kada je Ministarstvo trgovine i industrije preuzeo u travnju dr. Momčilo Ninčić, nekadašnji ministar financija, a budući ministar vanjskih poslova, i kada je 29. travnja 1920. osnovao Privredni savjet u spomenutom ministarstvu. Već na prvoj sjednici ovog savjeta došlo je do "skandaloznih scena", kada su radikali Ninčić i njegov načelnik Milan Todorović izrazili svoju namjeru da žele centralizirati uvoz i izvoz osloncem na najveće banke i uz jako "tutoriziranje privrednih krugova u zemlji".⁴³ Zagrebačka podružnica Uprave za trgovinski promet s inozemstvom obustavila je već početkom svibnja, nakon Ninčićeva otkaza kompenzacijskog ugovora s Austrijom 28. travnja 1920, izdavanje izvoznih dozvola, ali je beogradska centrala izdavala dozvole još mjesec dana. Zagrebačka trgovačka i obrtnička komora uložila je protest zbog ovog postupka, jer je njime povrijeđeno načelo jednakog postupka te da je "favoriziranje pojedinih centralnih uprava nespojivo sa načelom pravednosti".⁴⁴ Srećom za industriju u Hrvatskoj Ministarski savjet je oslobodio carine uvoz strojeva i alata, što je bilo izvanredno važno za industriju u Hrvatskoj koja se počela naglo razvijati. Koliko i kakvu ulogu je u tome odigrao dr. Matko Laginja, hrvatski ban od ožujka do rujna 1920, teško je reći

⁴¹ Jug. ekonomista, 29 od 10. IV. 1920.

⁴² Uvoz luksuzne robe u koju je ubrojano i južno voće, eterična ulja za proizvodnju sapuna i papir bio je posve zabranjen u proljeće s ciljem uravnoteženja državnog budžeta (Jug. ekonomista, 29 od 10. IV. 1920; Izvještaj TOK-a za I. pol. 1920, 14 i 15). Kod izvoza jaja ponovno je Hrvatskoj podijeljena premala kvota, pa je izvoz dopušten, ali je izvozna carina povišena po vagonu s 50.000 na 80.000 dinara (Izvještaj TOK-a za I. pol. 1920, 11). Riba iz ribnjaka u Končanici kod Daruvara mogla se izvoziti i uz plaćanje u krunsko-dinarskoj moneti, ali se za kilogram ribe morala platiti carina od jednog dinara (Isto, 12). Vino se moglo izvoziti uz svaku valutu, osim austrijske i mađarske, ali je i ovdje carina od 100 dinara po hektolitru, odnosno 500-1000 dinara na žestoke tekućine (uključivši i alkohol) učinila izvoz nerentabilnim, pa su mnoge vinare i pecare žeste, čime su osobito bili pogođeni veleposjednici, morale obustaviti rad (Isto, 13). Carina od 50 dinara za 100 kg plaćala se i za izvoz drvenog ugljena (Isto, 26). Slično je bilo s uvozom. Uvoz jednog kontingenta cipela od kože u iznosu od 30.000.000 kruna, ugovoren u ožujku trajao je više mjeseci uz obilatu prepisku nadležnih organa /Allgemeines Archiv des Republik Oesterreich u Beču (dalje: AARÖ), Bundesministerium für Handel, kut. 72, fasc. 14 – br. 57931-10-5366-1920. U ovom Arhivu nalazi se bogata dokumentacija o problemima kojima se bavim u ovom radu i ona nije dovoljno iskorištena/.

⁴³ Ninčić je bio školovan u Francuskoj, pa je i bio pristaša politike koju je Francuska vodila prema Njemačkoj. O ovoj sjednici obavijestio je savjetnik njemačkog poslanstva u Beogradu Wachendorf njemačkog ministra vanjskih poslova, upozorivši da Ninčić nailazi na jak otpor demokrata i da mu je najjača opozicija u Hrvatskoj. U Privrednom savjetu bio je tajnik Saveza industrijalaca Hrvatske Marko Bauer (Đuričić, n. dj., 76).

⁴⁴ Izvještaj TOK-a za I. pol. 1920, 10.

bez prethodnog proučavanja njegovih dnevnika. Svakako da njegovo miješanje u privredne poslove uvoza i izvoza ne može biti zanemarljivo. Studirao je u Grazu od 1873. do 1875. pravo, a otada do 1877. akademiju za trgovinu te je u Grazu i doktorirao, pa je morao imati određenih sklonosti za povezivanje s Austrijom, što je moralo doći do izražaja u njegovim kontaktima s povjerenikom za poljoprivredu (Jurjem Demetrovićem), povjerenikom za trgovinu i industriju (Aćimom Djermano- vićem) i povjerenikom za šume i rude (Čmelikom).⁴⁵ U trgovačkom prometu u Zagrebu i Osijeku još je uvijek vrlo živ i njemački jezik, osobito među židovskim trgovcima i industrijalcima, koji u svojem glasilu traže razborit rad državnih faktora i njihovu suradnju s privrednim krugovima. "Arbeiten und nicht experimentieren und herumlabieren, wie es in unserem Ministerien an der Tagesordnung ist."⁴⁶ Oni traže i da se što prije sklopi novi ugovor s Austrijom. Kontingenti su zapravo bili dogovoreni već u svibnju, ali je zbog inflacije u Austriji velik problem bio obračunavanje. Stoga ugovor od 27. lipnja 1920. nosi ime "Ugovor o provizornom uređenju trgovinskog prometa između Kraljevine SHS i Republike Austrije" te je vrlo sličan ugovoru koji je sklopljen s Čehoslovačkom 27. rujna 1919. godine. Pregovori su bili vrlo teški i austrijski državni sekretar za prehranu dr. Johann Löwenfeld-Russ dao je izjavu *Wiener Tagblattu* da Austrija ne namjerava prosjačiti, ali da želi da se uspostave normalni gospodarski odnosi s trgovačkog prometa, koji odgovaraju narodnim uvje- tima i interesima obih država. Pored Löwenfelda pregovorima je prisustvovao Lud- wig Paul, ministar prometa, pročelnik Ministarstva za vanjske poslove Riedel i Max Hoffinger, otpravnik poslova Republike Austrije u Beogradu, koji je ugovor i potpi- sao. S naše strane uključili su se generalni ravnatelj carina Sava Kukić, od Ministar- stva vanjskih poslova Ilija Šumenković i Zafir Stanković, od Ministarstva prometa Stevan Pavlović i Bora Popović, a od Ministarstva trgovine i industrije Đorđe Todo- rović i dr. Miloš Radosavljević te Milan Todorović, koji je ugovor i potpisao.⁴⁷ Kontingentni ugovor potpisan je tek 26. kolovoza 1920. pa se tek sada razmahao izvoz u punom opsegu. Odmah je isporučeno 1500 vagona pšenice i 4000 vagona kukuruza, a do studenog je trebalo izvesti još 5000 vagona pšenice i 1100 vagona kukuruza te 1000 vagona ječma. Umjesto pšenice moglo se izvesti i 1200 vagona brašna i 225 vagona mekinja, ali je u tom slučaju izvoz pšenice bio umanjen za 1500 vagona. Ugovoren je i izvoz 3000 vagona drva za gorivo, i 1000 vagona cementa, 600 vagona pirita, 15.000 vagona drvenog ugljena, sveukupno 33 razne vrste robe. Obave- ze Austrije bile su vezane uz metaloprerađivačku industriju. Budući da još nije osnovana slavonskobrodska Tvornica vagona, ugovorom je Austrija bila obavezna na posudbu pet lokomotiva, popravak vagona, isporuku 50 tramvajskih kola i stotinu prikolica, više konstrukcija za mostove, poljoprivredne strojeve, 600.000 kosa i 200.000 srpova, te razni elektrotehnički materijal.⁴⁸

⁴⁵ Matković, n. dj., 49.

⁴⁶ Südslavischer Lloyd, Zagreb, 10 od 6. VII. 1920. Oni traže da se i u Zagrebu osnuje austrijski konzulat, kako ne bi za sve trebalo putovati u Beograd (Izveštaj TOK-a za I. pol. 1920, 52 – 3).

⁴⁷ Knežević, Trgovinska razmjena, n. dj., 686; Službene novine, 289 od 27. XII. 1920; Jug. ekonomista, 45 od 5. VI. i 46 od 9. VI. 1920.

⁴⁸ Knežević, Trgovinska razmjena, n. dj., 690 i 691.

Nakon potpisivanja ovog ugovora izvoz je i uvoz opet oživio. Elevatori za prekrcaj žita s teglenica koje su došle Savom do Siska radili su, kao i 1919. godine, dan i noć, ali je iz političkih razloga Hrvatsko-slavonsko zemaljsko skladište d.d. fuzionirano s nekoliko manjih izvoznika u otpremničko d.d. "Jugoslavija". Isto tako iskorištavaju svoje pune mogućnosti hrvatski, sada već "Jugoslavenski Lloyd", "Intercontinental" iz Beča s podružnicama u Ljubljani, Mariboru, Zagrebu, Beogradu, Rijeci i Rakeku te mađarsko otpremništvo "Caro i Jelinek d.d.". Izvozi se i uvozi samo željeznicom preko Maribora ili Dunavom na sjever do Linza i Regensburga, pa su zbog izolacije Rijeke i Trsta ponovno oživjeli stari trgovački putovi osamnaestog stoljeća, a plovnost rijeke i izvedba kanala Vukovar-Šamac ponovno postaju predmet razmatranja vodograđevnih organa. Po paragrafu 347. Versajskog ugovora o miru Dunav je trebalo internacionalizirati, pa je u Budimpešti osnovana Evropska dunavska komisija koja je kao svoje glasilo imala časopis *Le Danube international*. U ovoj komisiji Kraljevina SHS nije imala svog predstavnika, pa je razvila vlastitu organizaciju preko Sindikata za riječnu plovību. Naime veliko austrijsko poduzeće Erste Donaudampfschiffahrtsgesellschaft bilo je stavljeno 1919. pod sekvestar, a pitanja sekvestra stajala su na mrtvoj točki. Prekupom dionica ovog društva od strane engleskog kapitala društvo se oslobodilo komesara, pa je u ljeto 1921. zajedno sa Sindikatom za riječnu plovību uspostavljena tri puta tjedno i plovība između Beograda i Beča za civilni, a ne samo za teretni promet. Embargo je posve dignut tek u proljeće 1923. na temelju konvencije koju je potpisao austrijski kancelar Ignaz Seipel u Beogradu. Dunavom su dakle plovile lađe Kraljevine SHS, ali i lađe Mađarske i Austrije te je ovih posljednjih bilo najviše. Međutim od polovine 1920. Austriji je otvorena i tršćanska luka, nakon što je dr. Karl Renner dogovorio s talijanskim predsjednikom Nittiem trgovinsku suradnju i uvoz 20.000 tona žita preko tršćanske luke, a pored toga su austrijski izvoznici i uvoznici bili u spomenutoj luci izjednačeni u pravima s talijanskima. Bio je to kapitalni dogovor, koji je Austriji ponovno otvorio vrata svijeta i oslobodio je apsolutne ovisnosti o jugoslavenskom uvozu koji je zbog carina i tarifa bio izvanredno skup i spor. U kasnu jesen i zimu obvezali su se i Mađari da neće praviti teškoće željezničkom protoku poljoprivrednih proizvoda kroz svoju zemlju, tj. od Subotice na Beč, budući da je smrzavanje Dunava onemogućilo transportiranje rijekom.⁴⁹

U svakom slučaju bečka je vlada činila sve da dođe do dobrih gospodarskih odnosa s Kraljevinom SHS, jer joj je naše tržište bilo najbliže, a postojao je živ trgovački interes s obje strane. Stoga je vjerojatno točna Kneževićeva konstatacija da su unatoč tome što je ova trgovina bila nametnuta od antantinih snaga, "da su potpisani kontingenti izvoza iz Kraljevine SHS često bili i prebacivani usled još nedovoljno preciziranih carinskih odredaba, necentralizovanih organa po pitanju izvoza i njihove kontrole u Kraljevini SHS" te da su ovakvu situaciju iskorištavali i brojni uvoznici iz Austrije "direktno se obraćajući pojedincima i pokrajinskim vlada-

⁴⁹ Izvješaj TOK-a za I. pol. 1920, 42; Knežević, Trgovinska razmjena, n. dj., 692; Živko Avramovski, Britanci o kraljevini Jugoslaviji 1921 – 1930, I, Zagreb 1986, 114 i 146; Jug. ekonomista, 41 od 22. V. 1920. U kasnu jesen 1920, kontingenti su počeli protjecati i na liniji Koprivnica – Gyekenes.

ma, a obilno je korišćen i prilično slobodan malogranični promet⁵⁰. Knežević pretpostavlja da su premašeni osobito iznosi žita i mesa te da je Kraljevina SHS ispunila sve kontingente iz ugovora i da je po vrijednosti izvoza u Austriju s 563,442.443 dinara ili 42,67 % sveukupne vrijednosti jugoslavenskog izvoza dano ovoj prvo mjesto, a jednako je bilo i s uvozom iz Austrije koji je imao vrijednost od 714,081.709 dinara. Međutim budući da su strojevi procjenjivani mnogo skuplje nego žito i meso, nastao je deficit u platnoj bilanci od 150,639.266 dinara.⁵¹ Dakako da se izvoz, a i uvoz, odvijao uz izvanredne teškoće, ali se ipak odvijao, i u toj razmjeni Hrvatska je imala dominantnu ulogu i mjesto.⁵² U Beču je osnovana i Austro-slavenska trgovačka komora, čiji je Pravilnik podnesen zagrebačkoj Trgovačko-obrtničkoj komori na mišljenje,⁵³ ali je to bila privatna ustanova koja se stoga ubrzo ugasila.

Plebiscit u Koruškoj i pisanje štampe u Grazu ujesen 1920. izvanredno su zaoštrili odnose između Austrije i Kraljevine SHS i gotovo prekinuli protok roba. Dr. Slokar je izvijestio austrijsku vladu da neće Grazu dostavljati robu po kompenzacijskom ugovoru ako se nastavi s pisanjem štampe u protujugoslavenskom duhu. I kancelar dr. Renner odustao je od planiranog posjeta Kraljevini SHS, a umjesto njega na razgovore o gospodarskim pitanjima dolaze dr. Löwenfeld i dr. Paul. Naime, odlukom likvidacijske komisije Centralne uprave za trgovački promet s inozemstvom već 16. rujna obustavljeno je obračunavanje tečajnih razlika između Austrije i Kraljevine SHS, pa su privrednici koji su obavljali poslove po kompenzacijskom ugovoru izgubili velike iznose, a 7. listopada je stupila na snagu Naredba o reguliranju prometa devizama i valutama, pa se u Hrvatskoj moglo deviznim poslovima baviti samo 18 banaka. Naime, uplate za avanse obračunavale su se kao da su austrijska i naša kruna jednake vrijednosti, a obračun je vršen po naknadnom tečaju. Gubitak kod takve trgovine iznosio je 30 – 40 %, pa su valutni problemi i tečajne razlike upropaštavali izvoz.⁵⁴ Promet devizama ograničila je 16. studenog i austrija, pa su samo komisionari devizne centrale imali pravo trgovanja devizama.⁵⁵

⁵⁰ Knežević, Trgovinska razmjena, 694 – 6.

⁵¹ Isto.

⁵² Ekonomista, 1 od 16. IX. 1921. – Naša trgovina s inostranstvom. Dakako da primat Hrvatske možemo dokazati samo posredno na osnovi mjesta koje izvoz i uvoz na liniji Hrvatska – Austrija ima u izvještajima Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu. Službena "Statistika spoljne trgovine Kraljevine SHS za 1920" (Beograd 1921) namjerno nije objavljivala podatke po pokrajinama, iako je to zagrebačka Komora više puta tražila.

⁵³ Izvještaj TOK-a za prvu pol. 1920, 48.

⁵⁴ Izvještaj TOK-a za drugu polovinu 1920, 12 i 32; Knežević, Trgovinska razmjena, n. dj., 693; Jug. ekonomista, 82 od 13. X. 1920. Narodna banka je dakako na prvom mjestu, a ona ima svoje filijale u Zagrebu i Varaždinu i nešto kasnije u Osijeku i Zemunu. Otvaranje osječke filijale Narodne banke zadalo je ozbiljan udarac Hrvatskoj zemaljskoj banci u Osijeku te ona poduzima veliki korak: povisuje svoju dioničku glavniciu na 200,000.000 kruna, mijenja ime u Jugoslavensku banku d.d. i preseljava sjedište u Zagreb na Jelačićev trg, gdje su joj se otvorile nove mogućnosti rada, ali zadržava niz podružnica od Beograda do Subotice. Ova je banka po kapitalu bila gotovo jednako jaka kao Prva hrvatska štedionica i Hrvatska eskomptna banka i preko nje je ulazio u Kraljevinu SHS austrijski, mađarski i češki kapital, a tečaj njezinih dionica iskazivan je na bečkoj, praškoj, zagrebačkoj i beogradskoj burzi (Compass, urednik Rudolf Hanel, Wien 1922, 996). Dušan Plavšić, član upravnog odbora ove banke jedan je od osnivača dioničkog društva "Export-Import" u Zagrebu, koje je trebalo obavljati izvozne i uvozne poslove između Austrije, Čehoslovačke i naše zemlje. Osnivačka skupština ove tvrtke bila je 27. III. 1920. (Jug. ekonomista, 27 od 3. IV. 1920).

Trgovačke i industrijske veze između Austrije i Hrvatske zasnivale su se i na osobnim kontaktima. Članom 2. spomenutog ugovora od 1920. bilo je predviđeno da "trgovci mogu ići u drugu zemlju". Temeljem preporuka trgovinskih komora počeli su dolaziti i proizvodni i financijski stručnjaci i monter, budući da je u Austriji vladala silna skupoća i velika nezaposlenost. Bježeći od inflacije austrijski je kapital počeo pritjecati u stara i nova poduzeća i financijske ustanove Zagreba (tablica 1), a bio je osobito potican time što je u Hrvatskoj i Slavoniji vrijedilo ugarsko zakonodavstvo prema kojem je osnivanje dioničkih društava bilo moguće jednostavnom protokolacijom u sudskom registru, nakon što su sastavljena pravila od osnivačke skupštine društva. Nije dakle trebalo nikakvih koncesija kao u Srbiji, pa se u Zagrebu i u Osijeku osnivaju tvrtke čije se tvornice nalaze na području Bosne, Dalmacije i Vojvodine, gdje je trebalo tražiti dozvolu. Ministar unutarnjih poslova dr. Milorad Drašković, kao i ostali radikali u vladi, pratili su s negodovanjem jačanje financijske i industrijske snage Zagreba, unatoč svim mjerama koje su poduzimali. Ministar Drašković je čak počeo tvrditi da pod utjecajem stranaca raste revolucionarnost u našoj zemlji, pa je istodobno s događajima oko plebiscita objavljena Naredba o izgonu stranaca iz Zagreba. Po ovoj Naredbi trebalo je iz Zagreba prisilno odstraniti svaku osobu koja se naselila poslije 1. kolovoza 1914, ako nije u međuvremenu postala zavičajnik Zagreba. Na udaru su se našli preprodavači i svi koji se još nisu materijalno učvrstili u Zagrebu, jer izgon nije obuhvaćao osobe koje su dobile dozvolu za industrijsku, trgovačku ili obrtnu radnju, koje su kupile ili sagradile kuću, koje su u javnoj službi, odnosno koje imaju zaposlenje.⁵⁶ Treba konstatirati da je to prvi izgon stranaca u Kraljevini SHS u međuratnom razdoblju i da je tada moralo napustiti grad Zagreb oko 200 Austrijanaca. Međutim, Trgovačka i obrtnička komora je pomagala dolazak stranaca izdajući im dozvole kao nužnim stručnjacima, pa je Naredba bila bez većeg efekta, a pritjecanje Austrijanaca i njihova kapitala nastavilo se s još većim intenzitetom.

5.

1921. godina. Poslije izbora za Ustavotvornu skupštinu Momčilo Ninčić prestaje biti ministar trgovine i industrije, pa se očekivalo stanovito popuštanje u odnosima Kraljevine SHS i Austrije. Međutim ni novi ministar demokrat Vjekoslav Kukovec ne mijenja taktiku u dogovoru s ministrom financija Kostom Kumanudijem, pa najavljuje visoke zaštitne carine, do kojih je i došlo revizijom carinskih tarifa.⁵⁷

⁵⁵ Jug. ekonomista, 88 od 6. XI. 1920.

⁵⁶ Narodne novine, 224 od 1. X. 1920; Knežević, Trgovinska razmjena... n. dj., 686; Nova Evropa, 1925, 325 – Ivo Belin, Zagreb kao privredno središte Jugoslavije; M. Kolar-Dimitrijević, Radni slojevi Zagreba 1918 – 1931, Zagreb 1973, 41, 75; Jug. ekonomista, 29 od 2. X. 1920; Državni ured za socijalnu skrb Republike Austrije počeo se također brinuti za sudbinu svojih građana u Kraljevini SHS. Upućuje okružnicu po čitavoj Austriji da neki agenti, osobito neki agent Princelli, vrbuje mnogo austrijskih radnika za rad u Kraljevini SHS, koji se onda nađu u dosta velikim nepravilnostima (AARÖ, Bundesministerium für Handel und Verkehr, kut. 37, br. 16866 od 28. VI. 1920).

⁵⁷ Bila je to ustvari prerađena srpska carinska tarifa. Njome su naprimjer uvedene tako visoke izvozne carine na vunu da se izvoz nije isplatio, a to je bilo u interesu beogradske tekstilne industrije, osobito Vlade Ilića (Đurović, n. dj., 80 i 82).

Poslije Vidovdanskog ustava od 28. lipnja 1921. svi zakoni protivni Ustavu izgubili su važnost. Ukinuta je funkcija bana, pa se povlači i dr. Tomislav Tomljenović, a po čl. 134. Ustava na čelo pokrajinske vlade dolazi namjesnik Juraj Demetrović, demokrat. On, kao i odjeljenja, koja zamjenjuju odjeljke, direktno su podložni ministarstvima u Beogradu, pa je tako već prije 1. travnja 1924. provedena centralizacija i izvršeno gašenje gospodarske autonomije. Članom 44. Vidovdanskog ustava bio je predviđen Privredni savjet u Beogradu, ali je njegovo konstituiranje odgađano iz godine u godinu.⁵⁸

I Narodna banka već je posve učvrstila svoje pozicije kao regulator valutne politike. Ona se čak osjećala toliko jakom da je polovinom kolovoza 1921. uveden slobodan promet valutama i zabranjen samo izvoz efektivnog zlatnog i srebrnog novca i efektivnih dinarskih novčanica u iznosu većem od dvije tisuće dinara po osobi. Međutim zaključkom da inflacija austrijske krune djeluje i na našu krunsko-dinarsku novčanicu 25. rujna stupio je na snagu novi Pravilnik o reguliranju prometa devizama i valutama.⁵⁹

Izvozne poteškoće su stalno prisutne. Zbog carinskih i prometnih neprilika nijedan izvoznik se nije mogao obvezivati na čvrste rokove isporuke robe Austriji, pa hrvatski privrednici traže zaštitu i otvoreno optužuju ministre za uništavanje poslovanja. Zbog niskog stanja naše valute početkom godine, kao i visokih izvoznih carina i ono što se moglo izvesti ostajalo je neprodano u zemlji. Nečuvena kriza zahvatila je pedesetak tvornica žeste (alkohola) i tvornica tanina u Zemunu, Srijemskoj Mitrovici, Belišću, Županji i Sisku. Kartelizacija i jedinstveno istupanje samo je ograničilo proizvodnju, ali ne i riješilo problem ovih tvornica, budući da država inzistira na kompenzacijama.⁶⁰ U mnogo povoljnijem položaju je izvoz drva, ali za njega nije zainteresirana Austrija, već uglavnom Italija.⁶¹ U proljeće 1921. nestašica hrane u pasivnim krajevima zemlje dovodi do zabrane izvoza žitarica, što je onda rezultiralo nerazmjernom skupoćom i donošenjem Uredbe o suzbijanju skupoće živežnih namirnica i nesavjesne špekulacije.⁶²

⁵⁸ Odjel za gospodarstvo u Zagrebu obavljao je poslove na području Hrvatske i Slavonije, Medimurja, otoka Krka i kastavske općine (Đurović, n. dj., 67 – Naredba Min. savjeta br. 2176 od 17. X. 1921). Ukinuće lokalne administracije izvjestitelj engleske vlade ocijenio je kao udarac pokrajinskom partikularizmu čime je "hiljadugodišnjem, donekle legendarnom 'Trojednom kraljevstvu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije', kao i 'banovini' Hrvatskoj zadat konačni smrtni udarac. Njima će, kroz izvesno vreme, upravljati pola tuceta izabranika Ministarstva unutrašnjih poslova u Beogradu" (Avramovski, I, n. dj., 43). I Oto Frangeš je petnaestak godina kasnije preuređenje država po francuskom uzoru na oblasti ocijenio kao vrlo "nesretno", jer da odgovornostima za pravilno odvijanje čitave uprave Beograd nije bio dorastao. Frangeš je isticao u tom članku 1937. razlike dvaju mentaliteta, pa se tada ponovno zalaže za decentralizaciju uprave (O. Frangeš, Decentralizacija državne uprave. – Ekonomist, 1937, br. 7 – 8, 4).

⁵⁹ Slavko Šećerov, Naše financije 1918 – 1925, Beograd 1926, 182 – 3.

⁶⁰ Jug. Lloyd, 10 od 15. I. i 34. od 13. II. 1921. – Ne razumijemo se; Isto, 202 od 14. IX. 1921. – Franjo Braum, Očajno stanje industrije tanina; MBD, Kriza naše industrije. – Nova Evropa, 1921, 145.

⁶¹ Službene novine, 47 od 21. II. i 156 od 30. VI. 1921.

⁶² Jug. Lloyd, 86 od 19. IV. 1921. i Službene novine od 20. VII. 1921.

Poslovanje s Austrijom bilo je silno otežano. Naprimjer, Pravilnik o reguliranju prometa devizama i valutama donesen je 23. rujna, a već 25. rujna je stupio na snagu, pa su željeznice počele odbijati otpremu robe za koje nisu bili dokazani izvori valute. Na zahtjev industrijalca drvom Milana Prpića, tvorničara mesnih proizvoda Gjüre Gavrilovića, tajnika Saveza industrije Hrvatske Marka Bauera i tajnika zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore Peroslava Paskijevića raspravljalo se o tome kod pokrajinskog namjesnika Demetrovića već 27. rujna, pa je zaključeno da se kod zagrebačke podružnice Narodne banke mora osnovati posebni devizni odbor. Ovaj je odbor i počeo djelovati 1. listopada, ali je Ministarstvo odbilo da se isto takav odbor osnuje u Varaždinu i Osijeku.⁶³ Privrednici Hrvatske se tuže i na raznostolikost željezničkih tarifa, koja nema nikakva opravdanja, tražeći da udaljenost bude glavni određivač cijene prijevoza, a ne polazna i odredišna stanica. Na svoj zahtjev za unifikacijom tarife čekali su osam mjeseci na odgovor, a onda im je ministar prometa Jovan Jovanović odgovorio da ovo pitanje "još nije sazrelo za rješavanje".⁶⁴

Trgovački ugovor s Austrijom istekao je 31. listopada 1921. jer ga sile ugovornice nisu pravodobno produljile, pa je 1. studenog došlo do primjene maksimalne carinske stope za svu robu uvezenu iz Austrije. Zbog žestokog reagiranja privrednika Austrije i Hrvatske, ugovor je ipak produljen do kraja godine.⁶⁵ Naime, poslovanje s Austrijom bilo je silno otežano zbog inflacije u Austriji. U jesen 1921. u Austriji je cirkuliralo u optjecaju 90 milijardi kruna, i dok su krajem 1918. austrijska i jugoslavenska kruna kotirale na burzi u Zürichu jednako, u studenom 1921. za 100 austrijskih kruna dobile su se svega četiri jugoslavenske krune, pa je prijetio totalni slom čitavog privrednog sistema.⁶⁶ Jugoslavenska vlada je zbog ovakve financijske situacije u Austriji bila protiv svakog produljenja ugovora. U predsjedništvu pokrajinskog namjesništva za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu održana je 9. prosinca 1921. nejavna konferencija koja je razmatrala mogućnosti daljeg trgovanja s Austrijom te međusobna potraživanja nastala trgovinom u uvjetima visoke inflacije u Austriji.⁶⁷ Bilo je teško i sagledati rezultate izvoza iz Zagreba. Podaci o uvozu i izvozu drže se carinskom tajnom, pa se znaju samo fragmentarni podaci za pojedine tvornice, odnosno za izvoz i uvoz zemlje u cjelini. Tako se zna da je izvoz u Austriju u 1921. činio 33 % sveg izvoza u iznosu od 239,000.000 dinara.⁶⁸

⁶³ Izvještaj TOK-a za drugu pol. 1921, 33.

⁶⁴ Isto, 48.

⁶⁵ Isto, 17.

⁶⁶ Državni dug Austrije iznosio je 667 milijardi, a deficit državnog budžeta 200,000.000 austrijskih kruna. O sanaciji austrijskih financija počelo se pričati još krajem 1919. kad se očekivao priljev 40,000.000 funti sterlinga. U 1921. bio joj je obećan kredit od 57,000.000 kruna (Jug. ekonomista, 101 od 24. XII. 1919. i Südslavischer Lloyd, 1 od 3. I. 1921; Ekonomista, 10 od 18. XI. i 14 od 2. XII. 1921: članci Ljube Koriera "Njemačka Austrija kao memento" i "U iščekivanju").

⁶⁷ Izvještaj TOK-a za drugu pol. 1921, 68.

⁶⁸ Südslavischer Lloyd, 17 od 27. IV. 1922. Dr. Oto Frangeš, koji je bio u upravnom odboru Zagrebačke tvornice mesa d.d. znao je naprimjer da je u Austriju izvezeno 1921. godine 10.696 goveda i 38.450 komada svinja (Ekonomista, 28 od 25. III. 1923). Masti i prerađenog mesa izvezeno je 26,735.521 kg u iznosu od 262,944.610 kruna, od čega u Austriju 12,805.775 kg. (Slobodni dom, 14 od 2. IV. 1922). Veliki dio ovog izvoza otpremljen je u Njemačku, budući da Kr. SHS još nije s njom imala trgovački ugovor.

6.

1922. godina. Krajem 1921. godine ugovor s Austrijom nije produljen. Tek 1922. privrednici u Hrvatskoj počeli su shvaćati da su – ostavši bez privrednog odjeljka i bez bana – ostali bez važnog posrednika u trgovačkim ugovorima s Austrijom. Velikoserpski krugovi su trgovali s Austrijom i Njemačkom vrlo nerado, i to onda kada nisu mogli naći drugog kupca za poljoprivredne proizvode, koji su sve do agrarne krize 1926. i pojave žita na evropskom tržištu imali dosta visoku cijenu. Gdje god su mogli oni su nastojali spriječiti i presjeći ekonomske veze naše zemlje, odnosno i njezinih dijelova sa srednjom Evropom, ističući da Austrijanci, Mađari i Nijemci ometaju domaći ekonomski razvoj i osobito industrijalizaciju, koja je sve do velike svjetske krize bila jedan od osnovnih ciljeva državne privredne politike. Budući da su i u točki 14. Krfske deklaracije od 7. srpnja 1917. bile predviđene samoupravne jedinice u pokrajinama, traži se od grupe intelektualaca grupiranih oko *Nove Evrope i Slobodne tribune* revizija Vidovdanskog ustava.⁶⁹ Privrednici su osobito glasni. Oni traže u proljeće 1922. od ministra financija Kumanudija potpunu slobodu trgovanja devizama i valutama i jednakost svih ovlaštenih novčanih zavoda u kontaktima s Narodnom bankom u Beogradu. Privrednici se sastaju s Kumanudijem za vrijeme održavanja prvog zagrebačkog poslijeratnog velesajma uzoraka polovinom 1922. te se tuže na pravnu nesigurnost u poslovima zbog čestih izmjena zakona, a Kumanudi ih krivi za loš tečaj dinara zbog njihovih spekulacija.⁷⁰

Tijekom 1922. donesene su mnoge uredbe koje su trebale djelovati na smanjivanje trgovačkog prometa s Austrijom. Osobito je teško bilo nabavljati neke sirovine koje su bile potrebne za rad tvornica. Postupak je bio ovakav. Privrednici su morali molbe slati posebnom odboru u zagrebačkoj Trgovačkoj i obrtničkoj komori u kojem su bili Gjuro Daničić, Vladimir Arko i Peroslav Paskijević, a ovaj je onda molbe slao deviznom odboru u Narodnoj banci. Da beogradska vlada nije vjerovala zagrebačkoj Trgovačkoj i obrtničkoj komori, pokazuje imenovanje Gustava Hutha za ministroma izaslanika u komori upravo za ove poslove.⁷¹ Odlukom Ministarskog savjeta od 1. ožujka 1922. donesena je zabrana o uvozu luksuzne robe, ali su tu uvršteni i papir, ekstrakti, svila, šeširi, bakreni vitriol i dr.⁷²

⁶⁹ Branislav Gligorićević, Politička previranja u Demokratskoj stranci na pitanju taktike prema Hrvatskom bloku u drugoj polovini 1922. – Istorija XX veka, VIII, 1966, 169 – 170.

⁷⁰ Ekonomista, 29 od 1. IV. 1922. i Jug. Lloyd, 92 od 23. IV. 1922. Jedan ekonomist piše: "Prošli smo sve moguće faze zabrane izvoza i uvoza, dotukli smo temeljito ono malo industrije što smo imali, riješili smo se jednog dijela stranog kapitala, a nismo mu našli zamjene /.../. Što jedno ministarstvo na privrednom polju uredi, to drugo obori i poništi, a privredni se stručnjaci uopće ne pitaju za savjet i mišljenje, nego ih se jednostavno stavlja pred gotove činjenice", te se traži da dodu stručni ljudi u ministarstva (Nova Evropa, 1923, 235 – Dr. B. Maričić, Pogledi na našu privredu).

⁷¹ Avramovski, I, n. dj., 138 i Izvještaj o poslovanju TOK-a u drugoj pol. 1922, 8.

⁷² Službene novine, 53 od 6. III. 1922. Sve veća ograničenja uvoza zaprepastila su i austrijsku vladu, i ona je uočila da je restriktivna politika zahvatila upravo zagrebačko područje. "Es ist nicht ausgeschlossen, dass es sich bei dieser Massnahme des Agrar Devisenausschusses, die vorläufig nur in Agram gehandhabt werden soll, um eine missverständliche Auslegung von Vorschriften der Belgrader Regierung handelt, zumal – wie zur rein persönlichen Information unseres Geschäftstrügers bemerkt wird – der Gehilfe des Finanzministers, Plavšić, anlässlich einer Konferenz mit dem im Vormonat in Belgrad gewesenem Regie-

Nedostatak kompenzacijskog ugovora silno otežava trgovanje. Ujesen 1922. pomoćnik ministra financija dr. Milan Stojadinović, veliki pristalica uravnoteženog budžeta, još više ograničava izdavanje dozvola za nabavu stranc valute, a ova je tendencija još više zaoštrana poslije 16. prosinca 1922. kada je Stojadinović postao ministar financija. Sve je centrirano u Beogradu, pa i bankari Zagreba koji surađuju s ministarstvima radi prosperiteta svojih novčanih zavoda imaju dosta izraženu jugoslavensku orijentaciju.⁷³

Unatoč ovakvoj situaciji više od polovine jugoslavenskog uvoza otpada na Austriju. Iz Austrije je uvezeno te godine 1046 tona pamučnih tkanina, 17.935 tona željeza, 2548 tona strojeva, 1882 tone kave, 2034 tone petroleja, 53 tone kožne obuće, 1062 tone ulja za podmazivanje, 1258 tona papira, 55 tona kože za obućarstvo i sedlarstvo te je Austrija na prvom mjestu uvoza s 35,62 % uvoza, a na drugom je Čehoslovačka s 21,92 %.

U izvozu prvo mjesto drži Italija s 29,13 % izvoza, ali je Austrija ipak zadržala drugo mjesto s 25,24 %. Austrija je apsorbirala polovinu izvoza mesa i mesnih prerađevina i više od trećine stoke. Razvila se i praksa da se uvozi žito te da se onda samljeveno izvozi bez naplate izvoznih carina. To je za neko vrijeme spasilo od propasti velike eksportne mlinove, koji su bili udruženi u Jugoslavenski savez mlinoва na čelu s dr. Teodorom Bošnjakom.⁷⁴

Restriktivnu politiku prema hrvatskoj industriji vodi osobito inspektor Ministarstva trgovine i industrije Milivoje M. Savić, koji je srećom za hrvatske privrednike bio 1920. bolestan, pa nije mogao utjecati na tokove stranog kapitala. Savić je napisao desetak knjiga o industriji i zanatima u kojima je dao detaljne analize pojedinih krajeva. U svojim se knjigama zalaže za zatvaranje tvornica uz dravsku granicu te da se carinskom politikom presiječe trgovinski promet s Austrijom. Na njegov poticaj donesena je i odluka Zakonodavnog odbora od 30. III. 1922. da se ni na području Hrvatske ne mogu osnivati dionička društva bez dozvole Ministarstva trgovine i industrije. Na žalbu zagrebačke Trgovačke i obrtničke komore provedba ove odluke

rungsrat dr. Fischmeister der Wiener Handelskammer ausdrücklich erklärte..." (AARÖ, Bundesministerium für Handel und Gewerbe, Industrie und Bauten, kut. 72 – Ausfuhr Deutsch-österreich nach Südslavien).

⁷³ Dakako da je to na prvom mjestu Jugoslavenska banka koja je sagradila vlastitu zgradu na uglu Jelačićevog trga i Praške ulice, ali dosta dobro stoji i Prva hrvatska štedionica koju vodi u ovim poslovima deviza dr. Slavko Šverijuga, koji kasnije postaje jedno vrijeme i ministar. Treća banka je Hrvatska eskomptna banka, koja je po dioničkoj glavnici također premašivala 200.000.000 kruna kao i prve dvije. U interesnu sferu ove banke ulazilo je veliko špedicijsko poduzeće Caro & Jelinek, Mesna industrija Gavrilović, nekoliko parobrodarskih poduzeća i niz tvornica u kojima su vodeći stručnjaci bili uglavnom Austrijanci, pa se mora pretpostaviti da je takav bio i kapital zbog povezanosti s Anglo-austrijskom bankom (London – Beč). Afilirani zavod ove banke bio je Bankkommanditgesellschaft Franz Pollak u Beču, pa se ovim putem odvijao trgovački promet i mimo deviznih propisa (Službeni vjesnik zagrebačkog sajma uzoraka, 1 od 15. XII. 1923; Narodno bogatstvo, 3 od I. V. 1923, 63). Zagrebačka podružnica Wiener Bank Vereina, čija je centrala bila u Beču poslovala je doznakama naših iseljenika i bila glavna banka za ulazak austrijskog kapitala, pa je preselila iz Jelačićevog trga 6 u veliku zgradu u Jurišićevoj 22. (Jug. ekonomista, 82 od 13. X. 1920).

⁷⁴ Avramovski, I, n. dj., 173; Ekonomista, 3 od 30. IX. 1921; Boško Đorđević, Pregled ugovorne trgovinske politike od osnivanja države SHS do rata 1941, JAZU, Prilozi istraživanju gospodarske povijesti, knj. 2, Zagreb 1950, 10 – 15.

je odgođena. Komora je naime tvrdila da je Zakonodavni odbor prekoračio svoju kompetenciju te da pri donošenju ove odluke nije bila konzultirana ni jedna privredna ustanova u Hrvatskoj. "Kraj naših rastrovanih političkih prilika i prilično slabe administracije, mora se sistem koncesije u praksi izroditi u izrazito partizanstvo i korupciju", piše Paskijević u žalbi. Razlog donošenja ove odluke nije točan, tvrdi se u žalbi, tj. da je ona donesena radi kontrole nacionaliteta kapitala, budući da dionice ionako glase na donosioca te su anonimne.⁷⁵

Svi ovi pritisci prisilili su hrvatske privrednike da se – ojačani stranim kapitalom – bore za prosperitet i za postojeće jugoslavensko tržište. Još polovinom 1921. g. – dakle neposredno u vrijeme gubitka gospodarske samostalnosti Hrvatske – pomišljalo se na organiziranje jedne gospodarske izložbe.⁷⁶ Prva takva izložba je i organizirana u Zagrebu od 17. lipnja do 2. srpnja 1922. te je pokrenut i list iz kojeg se vidi da je u organiziranju Zagrebačkog zbora – kako se ta manifestacija zvala – znatan utjecaj bečkog sajma, koji je održan od 19. do 25. ožujka iste godine. Ivo Belin, tajnik Zagrebačke burze otvoreno je napisao u tom listu da je Kraljevina SHS nastala od dijelova koji prije nisu imali gotovo nikakvih privrednih veza i da su zapadni dijelovi gravitirali prema Beču, a dijelom i prema Pešti te da "je privredni svijet u glavnom konzervativan i nerado napušta svoje stare veze, pa se stoga nismo ni mi poslije ujedinjenja mogli snaći u novim prilikama, već je svaki nastojao da proslijedi starim životom", a tu i jest bit problema.⁷⁷ Na Zagrebačkom zboru od stranih izlagača bilo je najviše Austrijanaca. Izlagali su proizvođači željezne i elektrotehničke robe (Eisen- und Stahlindustrie Gesellschaft iz Beča, Grazer Waggon- und Maschinen-fabriks a.g. i dr.) i ostvarena je dobra suradnja Oesterreichische Handels-Kammer iz Beča sa zagrebačkom Trgovačko-obrtničkom komorom. Zanimljivo je da je nakon drugog Zagrebačkog zbora Belin došao do zaključka da je Zagreb u neku ruku preuzeo ulogu ranijeg Beča i Pešte i da preko njega industrijsko i privredno iskustvo srednje Evrope ulazi na Balkan.⁷⁸ Sve ove akcije nisu dakako nailazile na odobravanje beogradskih radikalnih krugova. Upravo pred organiziranje priredbe započeo je izgon stranaca iz Zagreba. Zagrebački Savez novčanih i osiguravajućih zavoda, zajedno s predstavnicima Trgovačke i obrtničke komore održao je u povodu toga 6. veljače 1922. konferenciju, a onda je Šandor A. Aleksander, veletrgovac i veleindustrijalac i predsjednik Društva za promet stranaca intervenirao kod Demetrovića s upitom zašto se ova akcija provodi samo u Zagrebu i upravo u to vrijeme.⁷⁹

⁷⁵ Službene novine, 95 od 2. V. 1922. Za Baranju, Bačku i Banat takva je uredba posve protupropisno donesena već 22. IV. 1920: Izvještaj za prvu pol. 1922, 69. Svoju prvu knjigu "Naša industrija i zanati" Savić je objavio u Sarajevu 1922, a onda je do 1933. izdao još desetak knjiga, sve s istom tendencijom i s izraženom austrofobijom i antiistranaštvom, pa ga je zagrebačka gradska općina čak tužila zbog netočnog prikazivanja privredne strukture Zagreba.

⁷⁶ Jug. Lloyd, 154 od 29. VIII. 1920.

⁷⁷ Službeni vjesnik Zagrebačkog sajma uzoraka, 1 od 25. II. 1922. i 3 od 15. IV. 1922. – Belinov članak.

⁷⁸ Vjesnik ZZ, 4 od 15. III. 1924. Potrebno je spomenuti da je prvi potpredsjednik Zagrebačkog zbora bio Oto Frangeš koji je čitavim svojim djelovanjem smatrao nužnim priključenje privrede Jugoslavije na njemački privredni krug.

⁷⁹ Jug. Lloyd, 54 od 8. III. 1922.

7.

1923. godina. Od 1923. se privredna i socijalna politika Radikalne stranke javlja kao državna politika.⁸⁰ Iako u određenim uvjetima stranka taktizira, ide putem kompromisa i nejasnoća, hrvatskim je privrednicima vrlo teško raditi, jer je privremeni ugovor s Austrijom istekao već u lipnju 1923, a u drugoj polovini godine promet se odvijao preko provizornih ugovora koji su se produžavali svaka tri mjeseca. U prvoj polovini godine Austrija je s 30,90 % udjela u jugoslavenskom uvozu u vrijednosti od 1.172.301.694 dinara na prvome mjestu. U izvozu je s 28,02 % čitavog izvoza na drugom mjestu odmah iza Italije i vrijednost uvoza iznosi 1.811.969.254 dinara.⁸¹ Pozitivna bilanca prve polovine godine, kada izvoz premašuje uvoz, nije se nastavila i u drugoj polovini 1923. godine, što je opet dalo povoda ministru financija Stojadinoviću i ministru vanjskih poslova Momčilu Ninčiću da smanje svotu deviza za trgovinsku razmjenu, a reduciraju se i krediti, koji su preko Narodne banke trebali preko manjih banaka ući u privredu te u tome osobito strada Hrvatska, jer se krediti dijele po stranačkom ključu. Hrvatski privrednici postaju još više nezadovoljni, jer osjećaju kreditnu krizu, kada se kamate na kredite povisuju na 20 – 30 % te mnoga slabija poduzeća i banke propadaju ili se fuzioniraju. Napetost između Beograda i Zagreba raste, i kako je uočio novinar *Trgovinskog lista*, "Antagonizam između Beograda i Zagreba, ako i nije dosegao svoju kulminaciju, to svakako nije niti daleko od nje".⁸² I talijanski list *Corriere mercantile* objavio je članak u kojem je navedeno da depresija unutarnje ekonomske politike paralizira sve snage u zemlji. Rečeno je da je to politika koja radi na skokove i kojoj nedostaju skladne veze te koja nije vođena po temeljnim ekonomskim načelima, već je odveć podložna stranačkim borbama. Pisac članka misli da "ovo stanje stvari, prestalo bi u kratko vrijeme, kada bi srpski radikali odustali od svoje politike centralizacije i kad bi se u Jugoslaviji uveo federativni sistem".⁸³

Hrvatski se privrednici bore i u takvim uvjetima sve većih restrikcija te je i te godine održan Zagrebački zbor na kojem je izlagalo 46 Austrijanaca. Značajnu ulogu u prometu Austrije i Hrvatske imao je svakako Lavoslav Hirth, koji je u Beču imao Bankovnu i komisijsku radnju za promet s Jugoslavijom i Komanditno društvo (Beč, Graben 29 A i Trattnerhof 2). On je financirao časopis *Narodno bogatstvo*, koji 1923. daje odlične informacije o hrvatskoj privredi i koji potiče na dalje jačanje privrednih veza na raznim poljima. Hirth se osobito specijalizirao za trgovinu žitaricama otpremajući ih Dunavom do Linza i do Bavorske. Hirtz je u kolovozu 1923. vrlo zabrinut

⁸⁰ Đurović, n. dj., 62.

⁸¹ Avramovski, I, n. dj., 202 i 205; Izvještaj o poslovanju Trgovačko-obrtničke komore u I. pol. 1923, 32; Narodno blagostanje, 7 od 1. IV. 1924. Izvoz u Austriju 1923. iznosio je 469.000 tona vrijednosti od 2.374.000.000 dinara.

⁸² Narodno bogatstvo, 13 od 1. X. 1923, 311.

⁸³ Jug. Lloyd, 39 od 18. II. 1923. – Ekonomski život Jugoslavije (prijevod). Partijnost u ekonomskom životu ne treba shvatiti jednostrano. Npr. i vodstvo Slovenske republikanske stranke predbacilo je Stjepanu Radiću da hoće od Slovenije otcijepiti Prekomurje i ormoški i ptujski kraj i priključiti ga Hrvatskoj, što je ustvari glavni zahtjev zagrebačkih kapitalista, koji tako žele ostvariti direktnu vezu Hrvatske s Austrijom (Republikanec, 1923, br. 14 – Anton Novačan, Slovenska republikanska stranka in Hrvati).

za dalji razvoj trgovačkih odnosa Austrije i naše zemlje zbog "rastućeg neprijateljstva" te predlaže da se suradnjom Ministarstva financija, carinske direkcije, Ministarstva trgovine i industrije, Ministarstva poljoprivrede i Ministarstva šuma i ruda riješe narasli problemi. Hirth ističe da u Beču leže silni kapitali spremni za investiranje u našoj zemlji te da se tu pruža naša velika šansa.⁸⁴ U želji da pomogne Hirth je krajem 1923. boravio dulje vrijeme u Zagrebu i Beogradu te je, nakon što je proučio deflacijsku politiku, iskazao crne slutnje za privrednu suradnju između Austrije i Kraljevine SHS.⁸⁵

U 1923. je ipak izvedeno i nekoliko pozitivnih pomaka. Prilikom posjeta austrijskog kancelara dr. Ignaza Seipela i ministra vanjskih poslova dr. Alfreda Grünbergera u veljači potpisane su u Beogradu četiri konvencije. Dogovoreno je da Kraljevina SHS preuзме željeznicu Južnog društva od Zidanog mosta do Siska, koji su pregovori započeli još 1922.⁸⁶ Dogovoreno je i dignuće sekvestra i zaključeno recipročno oslobađanje od embarga i poravnanje po tečaju stotinu austrijskih kruna za 32 jugoslavenske krune, jer se Austrija u to vrijeme već izvukla iz inflacije, zahvaljujući inozemnim zajmovima. Međutim, rješenje sekvestarskih problema oteglo se još određeno vrijeme te se potvrdilo ono što je ministar financija Austrije Joseph Schumpeter izrekao u svojoj žalbi na mirovnoj konferenciji u Parizu, kada je došlo do "rücksichtlose Vorgehen des SHS Behörden bei der Durchführung von Sequestrationen" (1919. g.). U Austriji je bilo ustaljeno mišljenje da se s Jugoslavenima uopće teško pregovara, iako je i član 267. u Saint Germainu predviđao povrat imovine. Jedan austrijski izvjestitelj, koji je bio uključen u austrijsko-jugoslavenske pregovore o trgovini, izrekao je čak vrlo oštre riječi o sastavu jugoslavenskih pregovarača.⁸⁷

⁸⁴ Narodno bogatstvo, 9 od 1. VIII. 1923. Hirth je rođen u Vukovaru 1883. i već se njegov otac bavio trgovinom žita. Našavši se 1918. u Beču on u dogovoru s austrijskom vladom osniva Ured za nabave iz susjednih zemalja u Beču te preko svojih privatnih veza s Hrvatskom, Slavonijom i Srijemom znatno ublažuje nestašicu cerealijsa u tom gradu. Kada je 1920. napušten centralni državni opskrbeni sistem (aprovizacije) i uvedena slobodna trgovina, Hirth osniva Prometno društvo za sirovine i zemaljske proizvode, koje se kasnije pretvara u dioničko društvo. Hirth je bio povezan s velikim mlinovima i osobito s Mlinskom gospodarstvenom industrijom u Zagrebu, pa je izvoz žita i brašna – zahvaljujući njemu dobio velike razmjere, osobito kada je Hrvatska eskomptna banka u 1923. otvorila novoizgrađena Carinska i javna skladišta d.d. u Zagrebu.

⁸⁵ On žali "da se veza s Bečom ni iz daleka toliko ne uvažuje, koliko bi zasluživalo ovo srednjo evropsko tržište obzirom na njegovu važnost i snagu njegovih kapitala" utoliko više što se glavni jugoslavenski izvoz odvija "preko Beča", koji nije ništa izgubio od svoje novčane snage, jer je prije bio centar države od šezdeset milijuna stanovnika, a sada od sedam, te da u Beču postoji velika sklonost za suradnju s nama, pri čemu su dominantni isključivo gospodarski razlozi, budući da je iščeznula svaka politička ambicija. (Narodno bogatstvo, 17 od 1. XII. 1923. – Naši izgledi u skorašnju budućnost. Razgovor s L. Hirthom). U 1924. prema listu Narodno bogatstvo postaje znatno siromašnija, nestaju slike privrednika i tvornica i Hirthove reklame, a onda se časopis i gasi.

⁸⁶ Avramovski, I, n. dj., 212: AARÖ, Bundesministerium für Handel und Verkehr, kut. 780.

⁸⁷ Avramovski, I, n. dj., 166. Za dignuće sekvestra trebalo je donijeti niz potvrda i dokaza (Službene novine od 17. IV. 1924. i Bundesgesetzblatt für die Republik Oesterreich, 26 od 16. IV. 1924). Kod Ministarstva pravde Kraljevine SHS imenovana je sekcija za sekvestar, ali je ova tek 7. V. 1924. obavijestila austrijski konzulat da je temeljem konvencije dignut sekvestar s objekata i pologa. Međutim proces desekvestracije tekao je dugo i s velikim komplikacijama. Odmah je u Hrvatskoj dignuto 28 sekvestara, gdje je situacija bila jasna, a 45 je ostalo neriješeno. U Dalmaciji je dignuto deset, a ostalo neriješeno sedam predmeta. Posebnu teškoću izazivalo je utvrđivanje vlasništva, pa se spor vodio oko dječjeg doma "Ladislav"

Inače treba uočiti da se u Hrvatskoj još uvijek osjeća veliki priljev i austrijskih privrednih stručnjaka i austrijskog kapitala. Novi predsjednik Zagrebačke burze je dr. Stanko Šverljuga, koji je zajedno s barunom Milanom Turkovićem i Antunom Stiasniem i u upravnom odboru Hrvatske eskomptne banke, koja je nakon otvaranja Carinskih i javnih skladišta d.d. postala najzanimljivija banka na poslovima uvoza i izvoza.⁸⁸

Do smjene dolazi i u Trgovačko-obrtničkoj komori u Zagrebu. Nepokorljivi Peroslav Paskijević je umirovljen i za novog tajnika postavljen sin bana Slavka Cuvaja Adolf Cuvaj, koji je neposredno nakon prvog svjetskog rata sve do 1922. radio u ministarstvima u Beogradu, prvo u Ministarstvu prehrane, onda u Ministarstvu trgovine i industrije i onda u Ministarstvu socijalne politike. Cuvaj je bio 1922. i 1923. i načelnik glavnog iseljeničkog komesarijata u Zagrebu, pa je možda upravo zbog ovakve biografije izabran za tajnika Trgovačko-obrtničke komore, budući da je komora potpomagala priljev austrijskih privrednih namještenika izdavanjem dozvola, a Ministarstvo u Beogradu je sve otvorenije – pod Savićevim utjecajem – izražavalo stajalište da nam ne treba industrija koja je uvjetovana "povećanjem anacionalnog duha". Međutim, pod utjecajem sredine ubrzo dolazi do njegove metamorfoze i on s jednakom oštrinom zastupa interese hrvatske privrede kao i ranije Paskijević.⁸⁹

8.

1924. godina. Početkom veljače rješenjem Ministarskog savjeta došlo je do likvidacije odjeljenja Ministarstva trgovine i industrije u Zagrebu, a poslovi su preneseni krajem ožujka ili na Ministarstvo trgovine i industrije ili na urede četiriju velikih župana u oblastima. Dr. Ernest Čimić, koji je 1923. obavljao poslove pokrajinskog namjesnika u Hrvatskoj i Slavoniji, a koji je bio i rektor Visoke škole za trgovinu i promet u Zagrebu, napustio je svoje mjesto. Međutim, reorganizacija nije prihvaćena

u Crikvenici, drvine tvrtke Neuschloss et Lichtig u Srijemskoj Mitrovici, oporavišta za austrijske namještelnike na Rabu i drugo (AARÖ, Bundesministerium für Handel und Verkehr, kut. 82 i 489, Bundeskanzleramt für auswärtige Angelegenheiten – 87675–22/1924). U fondu su očuvani fragmenti prepiske oko desekvestracije, ali budući da fond nije sreden, cjelovitost svakog slučaja bilo bi teško prikazati).

⁸⁸ Stanko Šverljuga završio je visoke škole u Zagrebu, Beču i Pragu i od 1907. radi u Hrvatskoj eskomptnoj banci. On očito ovu banku i povezuje s vladinim krugovima, jer je banka bila orijentirana vrlo snažno na izvoz drva iz državnih šuma. Zajedno s bečkom tvrtkom G. Winiwarter Eskomptna banka osniva u Zagrebu tvornicu olovne robe J. B. Ulrich d.d. s vrlo visokom glavnicom. (Narodno bogatstvo, 3 od 1. V. 1923). Značajno je da časopis Hrvatska eskomptna banka smjenjuje ugasli Hirthov časopis Narodno bogatstvo.

⁸⁹ Naime i Adolf Cuvaj je bio čak austrijskih škola. Osnovnu školu je završio u Osijeku, Terezijansku akademiju u Beču, studij prava u Beču i Kološvaru, a eksportnu akademiju u Beču. Cuvaj je bio tajnik Komore sve do 1937. godine i zaslužan je za vrlo bogatu izdavačku djelatnost Komore i za njezin živi angažman na svim poljima privrednog života Hrvatske, gdje Komora zamjenjuje pokrajinsko gospodarstveno tijelo (Tatjana Deliblašić, Adolf Cuvaj, Hrvatski biografski leksikon, 2, Zagreb 1989, 757 – 8). Milivoje Savić je 1923. upozoravao Ministarstvo pravde da među strancima ima mnogo onih koji na svakom koraku ometaju pravilan razvoj privrede te da je strano kancelarijsko osoblje preplavilo biroa tvornica u krajevima bivše Austro-Ugarske Monarhije (Đurović, n. dj., 47 – 8). Pod Savićevim utjecajem došlo je i do izrade Pravilnika o upošljavanju stranih radnika u našoj državi (Službene novine, 166 od 23. VII. 1924) kojim se nastojao smanjiti njihov broj.

bez otpora. Zagrebačka Trgovačko-obrtnička komora uputila je u travnju 1924. žestok protest Ministarstvu trgovine i industrije, jer da bi "... državna vlast napredak industrije u krajevima, gdje su ove sticajem prilika našle vrlo podesno tlo za svoj opstanak" morala pomagati, budno pazeći na umjerenost svojih mjera ta da bi mogla i trebala dopustiti da se privreda može slobodno razvijati, jer će "samo takvim postupkom ojačati ekonomsku snagu i jakost države".⁹⁰ Zahvaljujući ministru trgovine i industrije dr. Hinku Krizmanu u Davidovićevoj vladi, i uopće demokratima, najavljena je polovinom godine opet dekoncentracija i osnivanje privrednih odjela kod oblasnih županija, ali je smjena vlade dovela ponovno na vlast radikale i oni su spriječili realizaciju ovih namjera.⁹¹

Provođenje izгона stranaca, dakle i Austrijanaca, po Pravilniku u upošljavanju stranih radnika u našoj državi, započinje istodobno kada se ukida svaki trag gospodarske samostalnosti Hrvatske. Zagrebačka oblasna inspekcija rada objavila je već u veljači 1924. reviziju dozvola, pa se austrijski otpravnik poslova u Beogradu Max Hoffinger obratio tajniku Centrale industrijskih korporacija Gjoki Čurčinu, i ovaj mu je rekao da je postupak izгона stranaca u protivnosti s Vidovdanskim ustavom te da "die Industrie habe auch nicht die Absicht sich an diese Weisung zu halten und betrachte Sie überhaupt als eine Art journalistischen Demonstration". Hoffinger drži da austrijska vlada ne može primijeniti načelo reciprociteta u ovom slučaju, jer je mnogo više Austrijanaca u Kraljevini SHS nego obrnuto te smatra da bi bilo mnogo efikasnije zaprijetiti izbacivanjem Jugoslavena iz austrijskih škola, jer Austriji ne može biti u interesu školovanje Jugoslavena, tj. "... da sie kein Interesse davon hätten, Jugoslawen auszubilden, damit diese ihre Staatsangehörigen von ihren Posten verdrängen". Hoffinger navodi da iza ove akcije stoji načelnik Ministarstva trgovine i industrije M. Savić "... dessen engherziger Standpunkt in nationalen Fragen bereits ans Pathologische grentzt". Zanimljivo je da Heinrich Wildner, nekadanji austro-ugarski konzul u Beogradu iz doba aneksije 1908, zadužen u austrijskom Ministarstvu vanjskih poslova za jugoslavenske predmete, nakon razgovora s S. Ch. Maurusom iz Ministarstva obrazovanja nije bio sklon ovom postupku odgovorivši: "Hiezu komme noch, dass z. Beispiel die Kroaten der deutschen Kultur sehr wohlgesinnt seyn. Auch würde eine solche Ausschlussung die zahlreichen jugoslawischen Studenten deutscher Nationalität, welche heute vielfach noch nach Graz gravitieren und ein Hauptkontingent der Grazer Hochschulen darstellen, treffen."⁹²

⁹⁰ Đurović, n. dj., 69.

⁹¹ Predsjednik TOK-a Vladimir Arko dobio je ovu informaciju od dr. Krizmana (Jug. Lloyd, 150 od 3. VII. i 229 od 15. X. 1924. i Gligorijević, n. dj., 171, Narodno bogatstvo, 11 od 1. VI. 1924).

⁹² AARÖ, Bundesministerium für Handel und Verkehr, kut. 38. U ovom dosjeu navedeno je više slučajeva protjerivanja austrijskih privrednih stručnjaka iz Hrvatske, tako npr. Aleksandera Bormanna iz dugoselske pilane, Fiedlera iz Prvog dunavskog parobrodskog društva u Zemunu itd. Razlog da se Hoffinger obratio Gjoki Čurčinu leži u tome što je Čurčin i sam završio trgovačku akademiju u Linzu i konzularnu akademiju u Beču 1876, te se prije rata nalazio u austrijsko-ugarskoj konzularnoj službi, pripadajući dakle diplomatskim krugovima stare Austrijske Monarhije. Obavijest oblasne inspekcije je objavljena u Jug. Lloyd, 51 od 1. III. 1924 – Revizija dozvola zaposlenja stranaca. Žestok otpor privrednih organizacija Slovenije i Hrvatske te Vojvodine ovoj akciji ublažio je postupanje po pravilniku, koji je 1925. bio zamijenjen znatno liberalnijim Pravilnikom o uposlenju stranih radnika (Kolar-Dimitrijević, n. dj., 76 – 7).

Kraljevina SHS financira se preko budžetskih dvanaestina i preko ovih pro-računa povećala se porezna opterećenost Hrvatske, ali i razni propisi, koji su bili nepovoljni za sjeverozapadne dijelove zemlje. Tako je prošao i Savićev prijedlog da se sva poduzeća, koja se tiču narodne obrane, tj. koja proizvode ili mogu proizvoditi robu koja se može upotrijebiti u svrhu obrane, mogu osnivati samo odobrenjem Ministarstva trgovine i industrije,⁹³ pa je Hoffinger napisao saveznom kancelaru u Beč u povjerljivu izvještaju još 16. studenog 1923. da "Miliwoje Savić auch die Tendenz verfolgt, das Wirtschaftsleben von SHS möglichst in Serbien zu konzentrieren und die Unternehmungen der früher zur Monarchie gehörigen Provinzen in jeder Weise zurückzudrängen, ist Alles, was von ihm ausgeht, der schlechtesten Aufnahme in diesen Provinzen sicher, und es könne daher daraufgerechnet werden, dass, zumindest in den erwähnten neuen Landstellen, der Verfügung jede erdenkliche Opposition gemacht werden würde, die übrigens schon im Interesse der Unternehmungen selbst natürlich sei."⁹⁴

Trgovinski promet s Austrijom odvija se u vrlo teškim uvjetima i uz velike žrtve s obje strane. Privrednici Hrvatske ističu da se zbog deflacijske politike i rastućeg dinara ne može poslovati s inozemstvom, pa su smanjene ili ukinute izvozne carine na određenu robu.⁹⁵ Polovinom lipnja smanjene su izvozne carine na brašno, ali je ova odluka došla prekasno, jer se već pojavljuje na evropskom tržištu vrlo jeftino žito iz Kanade, kojemu naše žitarice ne mogu konkurirati. Pored toga i Austrija se počinje štititi 1924. zaštitnim carinama, pa to pogađa upravo mlinsku industriju.⁹⁶

Ugroženost hrvatskih privrednika prilikom obavljanja izvoznih i uvoznih poslova izražena je u njihovu rastućem nezadovoljstvu, jer smatraju da ih centralni jugoslavenski organi ne štite dovoljno u procesu kada se s Austrijom trgovina obavlja na temelju provizornih ugovora koji se produžuju svaka tri mjeseca. Još 1923. osječki privrednici su preko tajnika osječke Trgovačko-obrtničke komore dr. Franje Dietza i uz pomoć dr. Hinka Sirovatke, pokrenuli pitanje osnivanja jedne jugoslavenske trgovačke komore u Beču po uzoru na Češko-slovačku trgovačku komoru iza koje stoji čehoslovačka vlada. Dr. Sirovatka je o tome razgovarao i s dr. Milanom Todorovićem, načelnikom Ministarstva trgovine i industrije, koji je izjavio da se ta pitanja ne

⁹³ Jug. Lloyd, 17 od 22. I. 1924. Tako je sada ono što nije uspjelo provesti 1922. zbog otpora hrvatskih privrednika ipak provedeno te je to imalo za posljedicu slabljenje tvornica uz Dravu, koje su lišene i svake pomoći države u obliku kredita ili državnih nabava.

⁹⁴ AARÖ, Bundesministerium für Handel und Verkehr, kut. 38, F 14 – 50531/Pr od 26. XI. 1923.

⁹⁵ Ovaj zahtjev je Gjoka Ćurčin, brat urednika Nove Evrope Milana, iznio još 17. IX. 1923. u Beogradu te je traženo i da se pride sklapanju trajnih trgovačkih ugovora, jer provizorni, kratkotrajni ugovori ne pružaju sigurnost isporuka ni s jedne strane. Isti zahtjev je iznesen u Zagrebu 27. siječnja 1924. na konferenciji privrednika (Jug. Lloyd, 213 od 21. IX. 1923. i Narodno bogatstvo, 11 od 1. VI. 1924).

⁹⁶ I. Berlin, Stanje naše privrede u g. 1923. – Nova Evropa, 1924, 12 i Jug. Lloyd, 138 od 17. VI. 1924. Iz "Dienstsanweisung an die Zollämter" koje je izdalo austrijsko Ministarstvo za financije 1924. vidi se da i Austrija uvodi niz carinskih i sanitarnih ograničenja. Komplikira se i uvoz preko Mađarske, koja je 3. V. 1924. donijela odluku da neće dopustiti tranzit jaja i kokošjeg mesa preko Gyekeneša za Austriju, jer s Kraljevinom SHS nema posebni veterinarski sporazum (AARÖ, Bundesministerium für Handel und Verkehr, kut. 78 – Bundeskanzleramt, 113039 – 14 a – 418 od 19. V. 1927. i 86726 – 14 a – 1927, agende dr. Conrada Smitha, zamjenika direktora za carine i br. 39366 (81406) od 11. VI. 1924.

mogu rješavati dok ne uredimo svoju carinsku tarifu.⁹⁷ Na Drugom kongresu trgovačko-obrtničkih komora u Beogradu 30-31. kolovoza 1924. delegati zagrebačke Komore su optužili jugoslavensku konzularnu službu u Beču za nesposobnost na gospodarskom planu te su tražili da konzularni kadar u inozemstvu bude specijalno obrazovan i sposoban da posreduje u trgovačkim aranžmanima. Zagrebačka Trgovačko-obrtnička komora traži i da joj konzuli šalju izvještaje o privrednom, trgovačkom, finansijskom i uopće ekonomskom stanju zemlje u kojoj djeluju kao konzuli, jer bez dobre obaviještenosti ne mogu biti ravnopravan partner u izvozu.⁹⁸

Bez odgovarajuće pravne službe i bez prave pomoći države trgovinski promet između Kraljevine SHS i Austrije se smanjuje. U 1924. Austrija je na trećem mjestu u uvozu sa svega 19,77 % sveukupnog jugoslavenskog uvoza, a u izvozu na drugom s 24,46 %.⁹⁹

9.

1925. godina. Do 1924. učinili su beogradski radikali sve da se trgovačke veze između Hrvatske i Austrije smanje na najmanju moguću mjeru. Ministar vanjskih poslova dr. Momčilo Ninčić, koji tu funkciju obavlja od 16. prosinca 1922. do 27. srpnja 1924. bez prekida i ponovno od 6. studenog 1924. do 24. prosinca 1926. zajedno s ministrom financija dr. Milanom Stojadinovićem, koji tu funkciju obavlja od 16. prosinca 1922. do 27. srpnja 1924. i opet od 6. studenog 1924. do 8. travnja 1926. suglasni su da trgovačke veze Kraljevine SHS i Austrije "ne smiju" biti na prvom mjestu, pa je činjeno sve da se one što češće prekidaju. Međutim, izbjegavanje i odugovlačenje sklapanja čvrstog trgovačkog ugovora već je izazvalo pažnju Lige naroda. Kada je u ljeto 1924. dr. Ninčić bio u Beču, austrijska mu je vlada dostavila podužu listu neriješenih pitanja, pa su u kolovožu započeli u Beču pregovori za sklapanje tajnog trgovačkog ugovora. Zagrebačka Trgovačko-obrtnička komora je mnogo očekivala od ove akcije. Ona je prikupila svu potrebnu dokumentaciju za pregovore, jer su "trgovinski pregovori s Austrijom od neprocjenjive važnosti za našu privredu obzirom na činjenicu da je Austrija naš najveći konzumenat, a ujedno jedan

⁹⁷ Sirovatka je istaknuo da se predstavnici sviju komora u Beču svaki mjesec sastaju te da se tom prilikom sklapaju sporazumi i izmjenjuju informacije pa bi stvaranje takve ustanove bilo u zajedničkom interesu svih jugoslavenskih privrednika. (Jugoslavenski privrednik, 26 od 28. VII, 38 od 17. XI, te 43 od 23. XII. 1923).

⁹⁸ Po svemu se čini da je Austro-slavenska komora u Beču prestala djelovati jer nije bila pomagana od jugoslavenske države. Beogradski privredni i vladini krugovi zadovoljili su se radom privilegirane trgovačke agencije koja je osnovana po Pravilniku Kraljevine Srbije, odnosno njezina Ministarstva narodne privrede od 1. XI. 1917. U listopadu 1920. ovu je agenciju vodio neki Miloje Šimić, koji je mogao sklapati trgovačke poslove za svoj račun, osnivati društva i filijale i sve to bez ikakve odgovornosti. (Izvjestaj TOK-a za 1924, 174, 177, 178: Südslavischer Lloyd, Zagreb, 14 od 5. X. 1920).

⁹⁹ Avramovski, I, 256. Iz Austrije je uvezeno pamučnih tkanina za 199,000.000 dinara, vunenih za 66,300.000 dinara, proizvoda od željeza za 145,900.000 dinara, strojeva za 68,400.000 dinara i poluprečadnog željeza za 56,100.000 dinara te kože za 53,000.000 dinara. Od 1924. beogradska vlada nije više u tolikoj mjeri zainteresirana za uvoz strojeva iz Austrije, jer je Njemačka po Dawesovu planu reparacije imala plaćati u strojevima.

od najvećih dobavljača."¹⁰⁰ Na proputovanju kroz Zagreb načelnik Ministarstva trgovine i industrije Milan Todorović se 17. kolovoza savjetovao s predstavnicima zagrebačke privrede, pa su oni predložili da se sklopi ugovor s klauzulom najvećih povlaštenja, a komora je izabrala za pregovore i svoje eksperte dr. Vjekoslava Fleischera i generalnog tajnika Saveza industrijalaca Hrvatske i Slavonije Marka Bauera, koji bi "... u svakom nabačenom pitanju trebali zastupati interese hrvatske privrede". Iako je ovim ekspertima bilo obećano da će biti pozvani na pregovore na državni trošak, pregovori su već trajali šest tjedana, a poziv nije uslijedio. Komora intervenira kod ministra trgovine i kod predsjednika delegacije dr. Miroslava Ploya. Poziv je konačno došao krajem listopada uz ogradu da se eksperti mogu priključiti pregovorima, ali na vlastiti trošak. Zagrebačka komora je i to prihvatila, pa su se zagrebački eksperti odmah uputili u Beč te su izradili nekoliko operata baziranih na našoj i austrijskoj statistici, uz naznaku proizvodnih i prodajnih cijena za svaki artikal. Njihovo uključivanje u pregovore nije bilo dobro prihvaćeno od jugoslavenske strane, pa su im se pravile neprilike pri dolasku na skupne sjednice. U prosincu je u pregovorima došlo do zastoja, jer je austrijska delegacija davala prijedloge na osnovi važeće carinske tarife, a jugoslavenski službeni pregovarači na osnovi nove carinske tarife koju su već imali u prednacrtu, ali koja još nije bila službeni akt.¹⁰¹

Zakon o novoj carinskoj tarifi donesen je 18. lipnja 1925. i ona je stupila na snagu već 20. lipnja. Bila je to protekcionistička carinska tarifa i prosječno opterećenje iznosilo je 30 % vrijednosti robe. Na osnovi analize Ekonomske konferencije u Genevi 1927. samo je Mađarska za 2 % više stajala ispred Jugoslavije po visini carinske tarife. Carinska tarifa bila je prekretnica u jugoslavenskom izvozu i uvozu. Isticalo se da je njome zaštićena domaća industrija, ali se nije isticalo koja. Carina je više štetila nego koristila industrijski razvijenim dijelovima zemlje, osobito Hrvatskoj i Sloveniji, jer su carinske stope rađene po prijedlozima Milivoja Savića i s posebnim obzirom na Srbiju. Na cijelom jugoslavenskom teritoriju nije naimc postojala identičnost interesa pa na području Hrvatske, kojoj nedostaje i kredit, dolazi do poslovne krize i do osiromašenja.¹⁰² Za Austriju više nisu bili zanimljivi niti naše žito niti naše meso zbog visokog tečaja dinara, a budući da je visoka carina udarena i na uvozno žito koje se nakon što je bilo samljeveno u našim mlinovima opet izvozilo, zatvaraju se i mnogi mlinovi, i Austrija se polagano okreće drugim tržištima.¹⁰³

Dakako da sada s jugoslavenske strane nije bilo nikakvih zapreka da se sklopi trgovački ugovor s Austrijom, ali je Engerth, kao član austrijske pregovaračke delegacije u Beogradu pisao o teškim pregovorima, kada se g. Savić stalno koristi izrazima "Videćemo, za sada ne možemo", što je bila "Quintessenza seiner Weisheit". Savić je s Milanom Lazarevićem došao i na nastavak pregovora u Beč i dr. Conrad Schmidt je izjavio da je šef tarifyskog odjela "ein Bock", koji stoji na stajalištu da je stvar Partije

¹⁰⁰ Izvještaj TOK-a za 1924, 173.

¹⁰¹ Isto, 173 – 4.

¹⁰² Đurović, n. dj., 82 – 3; Jug. Lloyd, 140 od 23. VI. 1925. i 284 od 14. XII. 1925.

¹⁰³ AARÖ, Bundesministerium für Handel und Verkehr, kut. 8 – Hoffingerov dopis iz Beograda br. 2418 – 3 a od 22. IX. 1925.

da izradi propise, a on da je tu u najboljem slučaju "um 'ja' oder 'nein' zu sagen". Austrijski delegati ističu da su relativno dobro surađivali samo s generalnim direktorom carina Vasom Dimitrijevićem.¹⁰⁴ Trgovinski ugovor s Austrijom potpisan je konačno 3. rujna 1925. U njemu je istaknuto da se zasniva na principu slobodne trgovine i slobodnog tranzita, ali je to zbog prohibicionističkih carina bilo samo djelomično točno. U ugovoru je istaknut tretman najveće povlaštenosti u odnosu na carine, carinske formalnosti i manipulacije na željeznicama, što je bilo i nužno zbog dotadašnjih iskustava s carinicima i službenicima željeznice koji su austrijskoj robi davali zadnje mjesto, pa je ona često do korisnika stizala u pokvarenom stanju. Bilo je vrlo korisno što je ugovorom precizirano da se poslovni ljudi iz Austrije mogu kretati po Kraljevini SHS s istom slobodom kao i domaći trgovci, pa je to omogućilo dalje održavanje osobnih kontakata na Zagrebačkom zboru, gdje su Austrijanci po broju izlagača na prvom mjestu među strancima. Da je za ovaj ugovor postojao veliki interes s jugoslavenske strane, pokazuje tarifni dio, u kojem je predviđen iz Austrije uvoz 410 raznih vrsta roba, a izvoz u Austriju obuhvaćao je svega 93 artikla.¹⁰⁵

Mišljenje jednog bečkog privrednika iz 1921. da će onda kada se privremeni trgovački ugovor između Kraljevine SHS i Republike Austrije pretvori u stalni "... die Wirtschaftsbeziehungen bald vertieft und in die im beiderseitigen Interesse gelegenen Bahnen geleitet werden können" nije se ostvarilo.¹⁰⁶ Ugovor je stupio na snagu tek 21. kolovoza 1926, a već 30. lipnja 1931. bio je otkazan s austrijske strane, iako je njegovo radanje bilo tako teško i dugotrajno. Ugovor nije vodio računa o posebnostima pojedinih dijelova naše države, pa se i uvoz odvijao bez pravog privrednog plana i nije se u njega ni uklapao. U siječnju 1925. zagrebačka Trgovačko-obrtnička komora je tražila da joj Generalna direkcija carina šalje kopiju carinskih deklaracija kako bi – barem približno – prikupila podatke o kretanju izvoza i uvoza sa svog područja, radi davanja potrebnih informacija privrednicima svog područja. Generalna direkcija je odgovorila tek godinu dana kasnije da "... nema ni dovoljno opravdanog razloga ni važnosti, da se izrađuje i objavljuje statistika uvoza i izvoza za zagrebačko područje, pošto roba, koja se uvozi i izvozi preko carinarnica toga područja nije roba isključivo sa te teritorije, odnosno za tu teritoriju. Prema tome takva statistika ne bi bila tačna i ne bi mogla ni u kojem slučaju predstavljati trgovinski promet samo zagrebačkog područja", a pored toga da su podaci i trgovinska tajna. Komora se žalila na ovo rješenje, ali nije nikada primila odgovor.¹⁰⁷

Neinformirana, bez dovoljno kredita, opterećena previsokim poreznim teretima, jer zakon o izjednačenju poreza za čitavu zemlju još nije bio donesen, hrvatska privreda i industrija zaostaje za općejugoslavenskim kretanjima.¹⁰⁸ Uzalud zagrebački privrednici ističu: "Kao što je to potrebno Beogradu potrebno je i Zagrebu i drugim našim gradovima, koji imaju neki da vrše izvjesne zadatke i da punim ekonomskim

¹⁰⁴ AARÖ, Bundeskanzleramt, kut. 82 – 106950 – 14 a – Pr. 29. VII. 1925.

¹⁰⁵ Đorđević, n. dj., 10 – 12.

¹⁰⁶ Südslavischer Lloyd, 1 od 14. IX. 1921. – Izjava je preuzeta iz bečkog Oesterreichischer Wirtschaftsbriefe od 6. IX. 1921.

¹⁰⁷ Izvještaj TOK-a za 1925. godinu, Zagreb, 1926, 215.

¹⁰⁸ I. Belin, Naša privreda u g. 1926. – Nova Evropa, 1927, 58.

funkcionisanjem održe u punom pogonu ekonomsko napredovanje čitave zemlje bez diferenciranja po pokrajinama."¹⁰⁹ Zagreb nazaduje i to je bila činjenica koja se nije dala zatajiti, a privrednu snagu gube i Varaždin, Koprivnica, Virovitica i Osijek. Dr. Vinko Krišković je napisao 1925. u brošuri "Dokle smo došli": "U svom zanosu, što su se poslije toliko vremena našli sa svojom braćom u jednoj narodnoj državi, dali su toj novoj državnoj zajednici sve što su imali. Na svoju preveliku žalost doživjeli su u njoj izopačen i podivljali javni život, pogrdene svoje svetinje, potkopane ili uništene najdraže svoje kulturne, socijalne i ekonomske ustanove..."¹¹⁰

10.

Zaključak. Tijekom pet godina postepeno je sjevernoj Hrvatskoj administrativnim putem za vrijeme radikalnih vlada oduzimana i umanjivana privredna i administrativna samostalnost i jačana centralizacija. To je osobito izraženo na primjeru onemogućavanja i prekidanja privrednih spona između Zagreba i Beča i Graza, između sjeverne Hrvatske i Austrije u razdoblju od 1918. do 1925. Ova je akcija vođena od vlade na razne načine i raznim sredstvima: monetarnom, kreditnom, carinskom, tarifnom, ugovornom politikom i neinformiranjem hrvatskih privrednika odnosno Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu o rješenjima i planovima. Privrednici Hrvatske su se uvijek našli pred gotovim činom, ali su prvih godina izvanredno vješto lavirali na nutarnjem i vanjskom planu, gdje su se mogli samostalno i pojaviti u manjim poslovima, jer je u pokrajinskoj vladi za Hrvatsku i Slavoniju još postojao posebni ured koji se bavio svim problemima gospodarstva i koji je surađivao s privrednicima Hrvatske i s njihovim organizacijama. Dakako da su privatne banke Zagreba i Osijeka imale u izvoznim i uvoznim poslovima posebnu ulogu i preko njih je ulazio i austrijski i češki i mađarski kapital, nekoć smatran domaćim, a sada stranim, a zajedno s njime dolazi i strana radna snaga. Povećanje glavnice dioničkih poduzeća u banskoj Hrvatskoj ne bi bilo moguće da nije u velikom opsegu pritjecao austrijski kapital (tablica 1).

Beogradski privredni i vladini krugovi, osobito radikali, nastojali su svim sredstvima prekinuti dotok robe, kapitala i tehničko-financijskog iskustva iz Austrije, ali u početku su donosili dosta loše odluke, nemajući snage za radikalne zahvate. Međutim nakon saniranja nutarnje i vanjske politike, kada je popustio pritisak antantinih snaga, oni gotovo planski djeluju na smanjivanju vodeće uloge Zagreba i Osijeka na privrednom planu i na osiromašivanju privrednih krugova, pa mu je ostavljena samo određena financijska moć, ali je i ona bila sve ovisnija o odlukama Narodne banke u Beogradu.

I na kraju bih htjela upozoriti da je problematika umanjivanja privredne moći Hrvatske u okviru novostvorene Kraljevine SHS izvanredno komplicirana. U prve dvije do tri godine privreda Hrvatske je velikom umješnošću stvorila osnovu na kojoj onda živi do velike svjetske krize. Međutim, istraživanje detalja neće izmijeniti po-

¹⁰⁹ Jug. Lloyd, 260 od 13. XI. 1925. – Važnost Zagreba i njegovog napretka. Zagreb nazaduje! To je jedna činjenica koja se neda zatajiti.

¹¹⁰ Vinko Krišković, Dokle smo došli. Bilješka k sadašnjem političkom položaju. U Zagrebu 1925, 16.

stavke ovog rada o nejednakom položaju privrednika pojedinih pokrajina u Kraljevini SHS. Političkim mjerama nastojala se steći dominacija na gospodarskom planu te je ovaj proces u osnovi završen već 1924, odnosno 1925. godine.

Tablica 1.

*Povišenje temeljnih glavnica kod dioničkih društava u Hrvatskoj i Slavoniji 1918 – 1922.**

Godina i skupina	Povišenje osnovne glavnice kod postojećih dioničkih društava	Kapital uložen u nova poduzeća	u krunama
			Ukupno
1918.			
novčarstvo	34,930.000	27,000.000	61,930.000
industrija	14,630.000	18,310.000	42,940.000
trgovina	1,400.000	9,725.000	11,125.000
1919.			
novčarstvo	270,230.000	4,000.000	274,230.000
industrija	19,120.000	146,415.000	165,535.000
trgovina	10,300.000	208,517.400	218,817.400
1920.			
novčarstvo	571,820.000	98,500.000	670,320.000
industrija	126,550.000	691,250.000	817,800.000
trgovina	11,500.000	53,300.000	64,800.000
1921.			
novčarstvo	294,180.000	240,370.000	534,550.000
industrija	182,560.000	398,980.000	581,540.000
trgovina	43,550.000	850,310.000	893,860.000
1922.			
novčarstvo	269,400.000	411,820.000	681,120.000
industrija	76,860.000	238,560.000	321,060.000
trgovina	59,090.000	478,000.000	531,450.000
Ukupno			

* Izvještaj o poslovanju Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu u prvom polugodištu 1920, Zagreb, 1920, 31; Izvještaj o poslovanju Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu u drugom polugodištu 1922, Zagreb 1923, 35.

Zusammenfassung

WIRTSCHAFTSVERBINDUNGEN ZWISCHEN ÖSTERREICH UND NORDKROATIEN VON 1918 BIS 1925

Mira Kolar-Dimitrijević

Nordkroatien war in dem neugeschaffenen Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen was die Industrie und Finanzen anbelangt in einer besseren Lage als in Bezug auf die Landwirtschaft. Es war zwar im Jahre 1918 immer noch ein Agrarland, war aber bestrebt, seine Vorkriegsverbindungen mit Österreich, das landwirtschaftliche Produkte benötigte, zu nutzen und zugleich aufgrund der Nachkriegsverträge seine Industrie zu stärken und damit auch die Finanzbasis, wobei ihm die Kreiswirtschaftsorgane der Gewalt halfen, die immer mehr zentralisiert wurden. Das ist Kroatien zu einem Gutteil auch im Laufe der ersten zwei Jahre des Bestehens des neuen jugoslawischen Staats gelungen, so daß es den monetären Umtausch und die Manipulationen mit der Krone gut überstanden hat, da die radikalen Kräfte in der Zentralregierung noch zu schwach waren, neben der politischen auch die Leitung der Finanzen und der Industrie zu übernehmen. Selbstverständlich hat auch Österreich seinerseits alles unternommen, um die Verbindungen mit der kroatischen Wirtschaft zu stärken, was an dem Kapitalzufluß in die Aktiengesellschaften abzulesen ist, der im Steigen begriffen ist, auch dann wenn sich diese in einer defensiven Lage befinden.

Von Jahr zu Jahr verschlechtert sich nämlich die Lage Kroatiens. Durch ihre monetäre, Kredit-, Zoll-, Tarif-, Vertrags- und Steuerpolitik der Regierung der Radikalen, haben sie, nachdem sie ihre Positionen gefestigt hatten, gerade die Bankverbindungen zwischen Kroatien und Österreich gestört, woher das Kapital, das Know-how und in der Industrie benötigten Produkte kamen. Mit dem Verlust der wirtschaftlichen Autonomie in dem Staatsapparat wurde Kroatien sehr geschwächt, und ihre Wirtschaftsfachleute, die meistens in Österreich ausgebildet waren, können an dem bestehenden Zustand nichts ändern, weil die Verteidigungsmechanismen mit Ausnahme der Zagreber Handelskammer und der Gewerbekammer nicht mehr existent waren. Die kroatischen Wirtschaftsleute, die immer zur Zusammenarbeit bereit waren, mußten auf allen Linien den Rückzug antreten, außer auf dem Gebiet der Geldwirtschaft, wo sie bis zum Herbst 1931 das Primat hielten, um dann auch auf diesem Gebiet von den privilegierten Geldinstitutionen des Staats verdrängt zu werden. Durch die vorliegende Arbeit ist das Thema nicht völlig ausgeschöpft. Sie weist nur darauf hin, wie die natürlichen Verbindungen zwischen Österreich und den kroatischen Banken im Laufe der ersten fünf Jahre nach dem Ersten Weltkrieg nach und nach abgerissen sind.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb

Ivan KAMPUŠ, Zagreb

Tomislav RAUKAR, Zagreb

Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske

Historijski zbornik

Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:

Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik

Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 20 000 HRD

Izdavanje časopisa sufinancira

Ministarstvo za znanost Republike Hrvatske

Industrogradnja, Zagreb, Savska c. 66 – potpomogla tiskanje rasprave
o Božidaru Magovcu

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1993.